

VICTOR BERARD

Les affaires de Crète 2e édition: Armand Colin et Cie éditeurs

Hadjji-Mikhaelis

Paris, 5 rue de Mézières

1960

ΒΙΚΤΩΡ ΜΠΕΡΑΡ

ΑΙ ΥΠΟΘΕΣΕΙΣ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ

ΟΧΑΤΖΗ - ΜΙΧΑΛΙΣ

Μετάφρασις ἐκ τοῦ Γαλλικοῦ, ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ τῆς Γαλλικῆς
Δημητρίου Μιχ. Καλλέργη.

Φεβρουάριος 1958

Διὰ μέσου τῶν διεθνῶν γραμμῶν (δυνάμεων) μεταβαίνομεν εἰς τοὺς
χριστιανοὺς τῆς Δύσεως, ἵνα ἀποδώσωμεν ἐπίσκεψιν, εἰς τὸν ἀρχηγὸν
ὄλων τῶν ὀπλαρχηγῶν (καπετανέων), εἰς τὸν ἀρχιστράτηγον Χατζῆ-Μιχα-
λῆν. εἰς Κρής Βουλευτῆς, ὅστις περιοδεύει διὰ τὴν αὐτονομίαν καὶ δύο
Γάλλοι ἀξιωματικοὶ χάριν διασκεδάσεως ἠνώθησαν μεθ' ἡμῶν. Μία ἑκατο-
ντὰς ἐπαναστατῶν, εἰδοποιηθέντες χθές περὶ τῆς ἐξόδου ἡμῶν, προσέ-
τεξαν σήμερον τὴν πρῶταν εἰς τὴν ἀγορὰν Λανίων. Οὗτοι ἀναχωροῦν ἐν
συνοδείᾳ ἡμῶν, ἵνα φέρωσιν ἄνευ κινδύνου τὰ φορτία αὐτῶν διὰ μέσου
τῶν γραμμῶν.

Μία ὀλόκληρος ἴλη ἐξ ἡμιδῶνων καὶ ὄνων, μία ἐφοδιοπομπὴ ἐκ κα-
λάθων καὶ κιβωτίων, περιβάλλει ἡμᾶς καὶ καλύπτει ἡμᾶς ὑπὸ πυκνοῦ
νέφους κιτρινοῦ κονιορτοῦ.

"Ὅπισθεν ἡμῶν τὰ λανιά ἐξαφανίζονται. Ἐπὶ τῆς ὑψηλῆς γραμμῆς
τῆς διακοκτομένης ὑπὸ τῶν ὄχυρῶν αὐτῆς, ἀναδύεται εἰσέτι ὁ λῶφος
τῆς ἄμμου, ἐνθα αἱ ἐξ δυνάμεως ἔχουσι στήσει τὰς σημαίας αὐτῶν.
Δύσμοιροι εὐρωπαῖοι ἐν νοσοκομιακῇ ἀμφιέσει, ὄρεσιβλοὶ ἐκῶται
περιτετυλιγμένοι ἐντὸς τῶν μανδύων αὐτῶν, πεζοναῦται φέροντες βαμ-
βακερὸν κάλυμμα ἐπὶ τῆς κεφαλῆς, ἐσθρόντο ἐκεῖ, τρέμοντες ἐκ τῆς
ἐλονοσίας, κάτωθι τῆς τουρκικῆς αὐτῆς σημαίας τὴν ὅποιαν οὗτοι εἶ-
χον ἔλθει ἵνα ὑπερασπίσωσιν. Οἱ κυρετοὶ τῆς Κρήτης ἔχουσι σκληρῶς
δοκιμάσει τὸ σῶμα κατοχῆς. εἰς ἐκ τῶν λῶχων ἡμῶν ἔχει προσβληθῆ
κατὰ τὰ τρία τέταρτα τῆς δυνάμεως αὐτοῦ. Ἐντὸς ἑξ μηνῶν μόλις,
ἐπὶ χιλίων ἀποβιβασθέντων ἀνδρῶν εἶχομεν, πλέον τῶν τριάκοντα θαν-
νάτων καὶ ὑπὲρ τοὺς διακοσίου ἐπαναπατρισθέντας.

Ἡ πεδιάς τῶν Λανίων συνεχίζει πρὸς τὴν Δύσιν τὴν ταινίαν αὐ-
τῆς τοῦ κονιορτοῦ, τῶν ἀθήκτων εἰσέτι ὀπωροφῆρων, ἐν ταῖς πέριξ

τῆς πόλεως, τῶν ἐλαιῶνων καὶ ἀμπελώνων, ἐξ ὀλοκλήρου κατεστραμμένων
εὐθύς ὡς διέαθη τις τὰς ἀγροικίας τῶν προαστείων. Πρὸς τὰ δεξιὰ καὶ
πρὸς τὰ ἀριστερὰ ἐκτείνεται χάος ἀπφραντο γηλοφῶν κυρποληθέντων,
γεγυμνωμένων καὶ κατταρυσάντων, ἔνθα ὁ βόρειος ἄνεμος ἐγείρει νέφη
κονιορτοῦ καὶ τέφρας. Ἐν φυλάκειον Ἰταλικὸν φυλάττει τὸν Γαλατῶν
πρὸς τὰ δεξιὰ καὶ ἕτερον Γαλλικὸν φυλάττει τὸν Σουμπαχῆ πρὸς τὰ ἀ-
ριστερὰ.

Ὁ Γαλατῶν ἦτο ποτὲ ἐν χωρίον ὠραῖον χριστιανικὸν μετὰ λευκῶν
οἰκιῶν ἐντὸς τοῦ πρασίνου τῶν μορεῶν καὶ τῶν ἀμπέλων. Μόνα ὄρθια εἰ-
σέτι τὸ κωδωνοστάσιον καὶ ὁ κυανὸς θόλος τῆς μικρᾶς αὐτοῦ ἐκκλη-
σίας δεσπόζουσι τὴν δίκην προβάτων μουσουλμανικῶν ἐλαιῶνων. Δέν παρα-
μένει πλέον ἐν χριστιανικὸν ἐλαιόδενδρον. Ἐντὸς τῶν ἐκ λίθων καὶ κε-
ράμων οἰκιῶν, αἱ ἀποθήκαι τῶν τροφίμων μετὰ τῶν εὐρέων παραθύρων,
οἱ διάκοσοι τῶν θυρῶν καὶ οἱ χρωματιστοὶ τῶν ὀροφῶν, μαρτυροῦσιν
εἰσέτι περὶ ἑνὸς πραγματικοῦ πλοῦτου. Ἀλλὰ τὰ πάντα ἔχουσι κυρπω-
λητῆ καὶ ἀνατρακῆ οἱ δὲ τοῦρκοι στρατιῶται οἵτινες διέπραξαν τοῦτο
φαίνεται ἵνα ἔχῃ μεριμνήσει, ὅπως μὴ ἀφίσωσιν ἄθικτον οὐδέν λαθ' ὅτι
καὶ αὐτοὶ οἱ τάφοι τοῦ κριμητηρίου ἔχουσιν ἀνοιχθῆ.

Ἡ θαλάσσιος αὔρα ἣτις ἔρχεται ἕως ἐδῶ, αἰῶρετ τὰς ὑπερμεγέθει
σταφυλᾶς ἑνὸς κλήματος, διατηρουμένου ἐπὶ τῶν ὑπολειμμάτων ἑνὸς ἐξέσω-
του. Εἰς σκελετὸς ἡμίονου ἐξακολουθεῖ νὰ σῆπεται ὑπὸ τὴν σκιάν τῶν
πορτοκαλιῶν... Εἰς Ἰταλικὸς λόχος καθαρίζει τὰ ἐρείπια ταῦτα. Οἱ ἐν
φυγῇ χριστιανοὶ δὲν ἔχουσιν εἰσέτι τολμήσει νὰ ἀκανάλωσιν. Καὶ ἐφ'
ὅσον ὁ τοῦρκος στρατιῶτης θέλει παραμένει ἐν τῇ περισχῆ, οὗτοι θά
παραμένουσιν ἐν τῷ βουνῷ ἂν δὲ ἡ εὐρώπη ἐκλυθεῖ τὴν εἰρήνευσιν
δεῖον ἐν πρώτοις νὰ ἀποσυρθῆ ὁ στρατὸς τοῦ σουλτάνου.

Τὸ Σουμπαχῆ δὲν εἶναι ἄλλο τι εἰ μὴ εἰς κύργος, ἐν ἐδλίονον μικ-
ρὸν φρούριον, εἰς οἰκίσκος-σκοπιὰ, φωλεῖα κυρὸς μᾶλλον ἢ ἀμύνης, παρὰ
τὰς πηγὰς αἰτίνες ὑδρεῖουσι τὰ λανιὰ. Οἱ Γάλλοι κατέχουσι τὸ Σουμ-
παχῆ καὶ ὁ εἰς λόχος μετὰ τὸν ἄλλον ἔχουσιν ἐδῶ ἀποδεκατισθῆ ὑ-
πὸ τὸν κυρτόν, εἶναι τοῦτο ἀποτέλεσμα τυχαίου γεγονότος, ὥστε αἱ
πλέον ἀνθυφειναι θέσεις τῆς νήσου νὰ ἔχῃ τύχει εἰς τὰ ἡμέτερα
στρατεύματα; ἢ ἡ εἰμαρμένη ἔσχεν ὡς συνεργάτην ἐν τῇ ἐπιρροῇ τοῦ
ἄγγλου προξένου ἐπὶ τῆς προξενικῆς οἰκογενείας; οἱ ἄνδρες ἡμῶν
ὑπῆρξαν πάντοτε οἱ πλέον ἐκτεθειμένοι καὶ ἐν ταῖς πλέον ὀλιγατέ-

φρου ἐνδιαφέροντος θέσεσιν. Τουναντίον, φαίνεται οἱ Ἄγγλοι νὰ μὴ καταλαμβάνωσιν εἰβὴ πόλεις εὐκόλως καταλαμβανομένας καὶ εὐκόλως διατηρουμένας.

Μεταξὺ τῶν ἐκ δύο λόφων γραμμῶν, ἡ λιθοστρωτος κυρία ὁδὸς ἀκολουθεῖ τὴν ἔρημον κοιλάδα, ἣτις ἄγει εἰς τὴν πεδιάδα Ἀλικιανοῦ. Τετράγωνα μαῦρα θάμνων καὶ χόρτων πυρποληθέντων, σοροὶ τέφρῶν καὶ λίθων ἐρυθρῶν ἢ λευκῶν ἐκ τοῦ πυρός, κορμοὶ αἰωνιβίων κρεουργημένων πλατάνων, ἐρείπια ἀγροικιών καὶ μύλων παρὰ τὰς πηγὰς καὶ τὰ ἀποκοπέντα ὑψηλῶματα δένδρα, διηγοῦνται ἐκτενῶς περὶ τῶν δεινῶν τῆς πηγῆς ταύτης. Ἐπὶ τρεῖς μῆνας ὑπῆρξεν αὕτη τὸ θέατρον ἀφιμαχιῶν καὶ ἐπιχειρήσεως. Οἱ ἐπαναστάται καὶ οἱ Ἕλληνες τοῦ συνταγματάρχου Βάσσου κατεῖχον, ἔναντι τοῦ Γαλατᾶ καὶ τοῦ Σουμπαχῆ τὰς κλυτὰς αἰτίνες καταλήγουσιν ἐπὶ τῆς δεξιᾶς ὁχθῆς τοῦ Πλατανιά. Ἐπὶ τῆς κορυφῆς ὑφύεται κατερειπωμένος καὶ ἄνευ στέγης ὁ πύργος τοῦ Βάσσου. Σήμερον εἰσέτι, ἐκ φόβου τῶν ἐπαναστατῶν οἱ μουσουλμάνοι τῆς πόλεως δὲν τολμῶσι νὰ ριψοκινδυνεύωσι μέχρις ἐδῶ τὰ ποίμνια αὐτῶν καὶ νὰ προθῆσωσι τὰς πρὸς πλοπὰς ἐκδρομὰς αὐτῶν. Ἐκ φόβου τῶν τούρκων στρατιωτῶν καὶ τῶν τρομοκρατῶν, οἱ χριστιανοὶ τῶν ὄρεων ἀποφεύγουσιν ὡσαύτως τὸ ἐκικίνδυνον τοῦτο σημεῖον. Παντοῦ ἐκτίνεται ἡ ἐρείμωσις, ἡ σιωπὴ καὶ ἡ καταστροφὴ.

Ἡ μεγάλη πεδιάς Ἀλικιανοῦ εἶναι μία ἀρχαία ξηρανθεῖσα λίμνη ἢ πιθανόν κόλπος βαθύς μετὰ κορθοῦ λίαν στενοῦ ὄν αἱ προσχώσεις τῶν χειμάρων ἐπλήρωσαν μικρὸν κατὰ μικροῦ. Μεταξὺ τῶν ἀποτόμων κλιτυῶν τῶν ἀργιλλωδῶν λόφων ἐκτίνεται αὕτη τὸ γυμνὸν αὐτῆς ἐπίπεδον ἔνθα ὑπάρχουν οἱ κυλιόμενοι λίθοι καὶ ἄμμοι ὑπὸ τοῦ πλατανιά καὶ ἔνθα συναντοῦνται πανταχόθεν αἱ ὑποψᾶνοι σειραὶ τοῦ ἀργίλου καὶ τῶν ροδοφνῶν τῶν χειμάρων. Ἡ πεδιάς αὕτη εἶναι ἔρημος μάλιστα δὲ καὶ ἀκαλλιέργητος ἐν καιρῷ εἰρήνης. Χιλιόμετρα ἐδαφῶν καλλιεργησίμων παραμένουσι λεῖα τῶν χειμάρων καὶ τῶν ἀκανθῶν ἐνῶ τὰ χανιά μεταβαίνουσιν ἵνα ἀναζητήσωσι τὸν ἄρτον αὐτῶν ἐκ τῆς τριπολίτιδος. Αἰτία δὲ τούτου τυγχάνει ὅτι οἱ κατέχοντες τὴν πεδιάδα μουσουλμάνοι δὲν εἶναι πλεον ἄρκετοὶ τὸν ἀριθμὸν ἵνα καλλιεργήσωσιν αὐτήν. Ἀφῆκαν δὲ νὰ καταπέσωσιν εἰς ἐρείπια τὰ ἔργα τῶν ἔνετων ἄτινα συναντῶμεν ἀνά πᾶν βῆμα ἡμῶν ὡς ὡς τοὺς ὑδραγωγούς, τὰ φράγματα τῶν ποταμῶν, τὰ ὑπόβαθρα τῶν μύλων ἢ ἐπιχωματώσεις. Οἱ δὲ ὄρεσίβιοι χριστιανοί, οἵτινες ἐποφθαλμιοῦσι τοὺς ἀγροὺς τούτους, δὲν εἶναι εἰσέτι πλούσιοι ἵνα ἐξαγοράσωσιν αὐτούς, ἀλλ' οὔτε καὶ ἄρκετὰ βέβαιοι περὶ τῆς αὔριον καὶ περὶ τῆς μουσουλμανικῆς εὐθύτητος, ἵνα προσέλθωσι καὶ ἐκμισθώσωσιν τούτους καὶ ἐμπιστευθῶσι

τάς σποράς αὐτῶν εἰς ἐπείνους. οὗτοι κατέρχονται ἐντούτοις τῶν ὄρεων αὐτῶν, ἐγκαταλείποντες τὰ ὑψίπεδα τὰ ὑπὸ τῶν λευκῶν ὄρεων περιβαλλόμενα καὶ σταδιακῶς ἀπὸ ἐνὸς αἰῶνος ἐπλησίασαν οὗτοι τῆς πεδιάδος, ἀλλὰ βραδέως καὶ ἐπιφυλακτικῶς, πάντοτε δὲ ἔτοιμοι πρὸς ὑποχώρησιν.

Δύναται τις νὰ συλλάβῃ ἐνταῦθα τὸ Κρητικὸν ζήτημα ὑπὸ ὅλον τὸ φέγγος αὐτοῦ καὶ νὰ παρακολουθήσῃς ὅλην τὴν ἐξέληξιν αὐτοῦ. τὸ ὑψηλὸν ὄροπέδιον τοῦ ὄμαλου ὑπῆρξε κατὰ τὸν παρελθόντα αἰῶνα τὸ χριστιανικὸν ὄχυρον τῆς περιοχῆς. οἱ χριστιανοί, ποιμένες ἢ λησταί, ἔξω ἐκεῖ ἐκ τῶν δασῶν αὐτῶν, ἐκ τῶν διὰ κλοπὰς ἐπιδρομῶν αὐτῶν καὶ ἐκ τῶν ποιμνίων αὐτῶν. Μετὰ τὸ 1821, ἐρριφθκινδύνευσαν ἕως τὰ μέσα τῆς κλυτῆς τοῦ ὄρους καὶ μέχρι τοῦ ὄριου τῆς χορτονομῆς καὶ τῆς δενδροκαλλιέργειας. Ἐπὶ δὲ τοῦ ἀκριβοῦς ὄριου, ἐνθα ἡ ἐλαία καὶ ἡ ἄμπελος ἐνοῦνται μετὰ τῶν ἐλατῶν ἴδρυσαν τοὺς Λάκκους. Ἡ ἐν ταῖς πλευραῖς τῶν βοθρῶν κωμόπολις αὕτη ἔχει παραμείνει τὸ μέγα κέντρο τῆς περιοχῆς τὸ ὄροτον καλεῖται "Ρίξα" κατὰ τὸ 1866, οἱ ὄρεσίβιοι οὗτοι κατῆλθον μέχρι τῶν ἐκβολῶν τῶν χειμάρων ἐπὶ τῆς πεδιάδος. ἔχοντες τὰ ποιμνία τὸ ἐλαίον καὶ τὸν οἶνον οὗτοι, ἔτεινον πρὸς τὸν σίτον, ἦτοι τὴν κατάκτησιν τοῦ ἄρτου. Δὲν ἔχοθσιν τοῦτον εἰσέτι, ἀλλὰ πλησιάζουσιν εἰς τὴν κατάκτησιν αὐτοῦ καὶ περιέβαλον τὴν πεδιάδα διὰ τῶν ἐν ταῖς ἐκβολαῖς τῶν χειμάρων ἐνεδρευόντων χωρίων αὐτῶν.

Τοιοῦτον εἶναι τὸ χωρίον Φουρναί, ἐνθα ἀφικνούμεθα μετὰ μακρὰν ἄνοδον ἐντὸς τῶν ἄμμων, τῶν στρωμάτων τῶν χαλύκων, τῶν ὑποκυανῶν ἀργίλλων, τῶν ἄλοῶν τῶν πατάων καὶ τῶν ροδοδαφνῶν, ἅτινα ἐν τῷ συνόλῳ αὐτῶν ἀντικαθιστοῦν τὸ ἀπουσιάζον ὕδωρ ἐπὶ τῆς ἀπεράντου κοίτης τοῦ πλατανιά. Ἡ πεδιάς μὴ ἀνήκουσα πλέον εἰς τὸν ἄνθρωπον καὶ εἰς τὰς καλλιέργειας αὐτοῦ, ὁ ποταμὸς βασιλεύει καὶ ἐναλλάσσει τὰς ἰδιοτροπὰς αὐτοῦ ἐντὸς αὐτῆς μετὰ τοῦ μουσουλμάνου κυρίου. Ἀλλὰ καθῆσον ἀνεβαίνει τίς πρὸς τὰς πηγὰς τοῦ ποταμοῦ τὸ ἔργον τοῦ ἀνθρώπου ἀναφαίνεται καὶ παρουσιάζεται.

Ἐπὶ τὴν ἐλαφρὰν σκιάν τῶν ἐλαιῶνων ἐκάστης ὄχθης ἐνθα δαμάζεται ὁ ποταμὸς, αἱ πορτοκαλεῖαι, αἱ ροδαὶ καὶ αἱ κιτρεῖαι εἶναι εἰς εὐθείας γραμμὰς μεταξὺ τῶν ἀλύκων τῶν ρεδόντων ὑδάτων. Τοῖχοι περιβόλων, φράκται ἐκ μυρσινῶν καὶ κλιματιτίδων περιβάλλουσι τὰς ἀτραπούς. ὁ ἐρυθρὸς ἄργιλλος τῶν ἐδαφῶν κάμνει περισσότερον νὰ ἀνα-

φαίνονται τὸ βαθύ πράσινον τῶν κυπαρίσσων καὶ τῶν πορτοκαλεῶν ὅπερ ἐναλλάσσεται μετὰ τῶν λευκοῦ τῶν ἐλαιῶν καὶ τῶν ἰδεῶν. Οὐδέποτε θά λησμονήσω τὰ μονήρεις αὐτὰς κοιλάδας, τὰς κειμένας εἰς τοὺς πρόποδας τῶν κρητικῶν ὄρεων. Οὐδέν ἐν τῷ κόσμῳ δύναται νὰ δώσῃ, ὅσον αὐταί, τοσαύτην ἐντύπωσιν τῆς γαληνιαῆς εὐτυχίας τῆς φυσικῆς ζωῆς τῆς ἀνεξαρτήτου καὶ εὐγενοῦς τῆν ὅποιαν ἡ ἀρχαία ἀνθρωπότης ἐγνώρισεν, λέγεται, εἰς ὠρισμένας ἡμέρας. Κάτωθι παρομοίω ἐλαιῶν, μεταξὺ καὶ ἐν μέσῳ τῶν ἰδίων ἀσφοδῆλων, ἀρθρωποὶ ὠνοισπηλοὺν ἤδη ἀπὸ τριῶν χιλιάδων ἐτῶν ἐν ἑαρινῷ αἰῶνι καὶ μίαν αἰώνιαν νεότητα μετὰ τὴν νεότητα καὶ τὸ ἑαρ ἐπ' αὐτῆς τῆς γῆς. Ἴδοῦ ἡ πλάτανος, ἐπὶ τοῦ χεῖλους τοῦ ρέοντος ρυακος ἐνθα ἡ ροδοδάφνη κινεῖ τὰ ρόδα αὐτῆς. Ἴδοῦ ἡ πλάτανος ἣτις πηκουσε τὸ διάλογον τῶν φλοοδῶν καὶ τὸν ἦχον τῶν ἱερῶν αὐλῶν.

Αἱ ἄθλιαι καὶ μικραὶ καλύβαι (οἰκίσκοι) τοῦ φουρναί, ἀπλοὶ κύβοι χώματος, πεπατημένου καὶ ἀπεξηραμένου ὑπὸ τὸν ἥλιον, ἐξαφανίζονται ὑπὸ τὴν σκιάν μεγάλων δένδρων καὶ πελωρίων ἀναδενδράδων, αἵτινες στηρίζουσι καὶ καλύπτουσιν ταῦτας, καθὼς καὶ ὑπὸ τὰ περιδέραια φύλλον καπνοῦ ἅτινα ἀποξηραίνονται ἐν ταῖς αὐλαῖς τῶν οἰκίσκων αὐτῶν. Ὁ φουρναί δὲν ἔχει οὐδεμίαν οἰκίαν ἐκ λίθων. Οἱ χριστιανοὶ δὲν εἶναι εἰσέτι εἰ μὴ καταυλισμένοι. Βραδύτερον θέλουσιν ἀνυφωθῆ ἐνταῦθα αἱ ὠραταὶ οἰκοδομαὶ μετὰ τῶν ὠραίων προσόψεων, ὧν ὁ Ἕλληνας, ἐραστής τοῦ φωρὸς καὶ ποδῶν τὸν θαυμασμόν τοῦ κοινοῦ, καλύπτει τὰς ἑλληνικὰς ἀπελευθερομένας γαίας. Ἄλλ' ὁ φουρναί δὲν ἀνήκει εἰς αὐτοὺς εἰ μὴ ἀπὸ τροακονταετίας μόλις.

Κατὰ τὸν παρελθόντα αἰῶνα, χάρις εἰς τὰς ἀβηλιζούσας πηγὰς του οὔτος ἦτο σταθμὸς μουσουλμανικὸς. Οἱ Γιενίτσαροι, φεύγοντες τοὺς κάυσωνας τῆς αἰτῆς καὶ τοὺς ἐλώδεις πυρετοὺς, ἤρχοντο ἐκεῖ ἵνα διέλθωσι τὸ θέρος. Ἐνεκα τούτου αἱ ἐλαταὶ αἴται καὶ αἱ κυρῆρισσοὶ αὐταὶ ἔχουσι φυτευθῆ πέρριξ τῶν πηγῶν. Καὶ πρὸς τοῦτο κατεσκευάσθησαν, ἐπὶ τῶν χειλέων τῶν αὐλάκων, τὰ μικρὰ ταῦτα ἐπιχώματα. Ἐκεῖ ἠδύνατο νὰ ἀπλώνωσι τοὺς τάπητας αὐτῶν καὶ ἐξαπλούμενοι ἐπ' αὐτῶν νὰ ἀπολαμβάνωσι τῆς σκιᾶς καὶ τῆς δροσῆς. Τὸ παρακείμενον ὄρος ἐχρησίμευσεν αὐτοῖς ὡς ἔδαφος θήρας καὶ σχολῆς. Διέθετον δὲ καὶ ἀπ' αὐτὰς τὰς ὑψηλὰς καὶ εὐ-

λιγείς γυναίκας, αίτινες τήνσάμνην επί του ὤμου κατέρχονται ἵνα ἀν-
τλήσωσιν ὕδωρ ἐκ τοῦ ποταμοῦ. Ἡ Ἄρτεμις, ὡς πάλαι, ἤθελεν ἐπιστρατεύ-
σει αὐτάς μεταξύ τῶν νυμφῶν.

Κατά τὸ 1824, ὁ Μουσταφᾶ-Πασσᾶς, ὁ Αὔγουπιος κυβερνήτης, καταγοη-
τευθεὶς ὡσαύτως ὑπὸ τῆς δροσερότητος τοῦ τόπου τούτου, κατέσχευε τὰ
ἀγαθὰ τῶν γεμιστῶν καὶ κατέλαβεν τὴν θέσιν αὐτῶν. Ὄκοδόμησεν ἐ-
κεῖ μέγα κονάκιον ἐκ λίθων οὐτινος οἱ θόλοι παραμένουσιν εἰσέτι ὄρ-
θιοι ἐν μέσῳ ἀλαυλίου ἐκ μυρσινῶν καὶ ἐκτεῶν, ἐκεῖ ἤρχετο καθ' ἕκαστον
ἔτος ἵνα διέλθῃ τοὺς κάψωνας. Ὁλόκληρον τὸ χωρίον ἀνήκει εἰς αὐτόν.
Οἱ δὲ καλλιεργηταὶ ἦσαν χριστιανοί. Παρέμεινε δὲ οὗτος κύριος τούτου
καὶ μετὰ τὴν πρῶσιν τοῦ Αὔγουπιακοῦ πολιτεύματος, διδοὶ ὑπηρεσίαι,
πιθανῶς διαφορδόμεναι, εἶχον κερδίσει εἰς αὐτόν τὴν σουλτανικὴν εὐ-
νοίαν. Καὶ οἱ Αἰγύπτιοι ἅπαξ ἐκδιωχθέντες, οὗτος δὲν ἐπέστρεψεν εἰς
Κάϊρον, ἀλλ' εἰς Κωνσταντινοῦπολιν, ἐνθα, ἀργότερον ἐγένετο μέγας βεζύρης
της.

Οὗτος ἔξει εἰσέτι εἰς Κωνσταντινοῦπολιν, ἐκ τοῦ εἰσοδήματος
τῶν ἀπεράντων κρητικῶν περιουσιῶν αὐτοῦ. — ἐν ὅλῃ τῇ νήσῳ οὗτος εἶχε
περικυβέει τὴν μερίδα αὐτοῦ καὶ ταυτοχρόνως τὴν τοῦ ἀντιβασίλειου. Ὅ-
τε ἐξεράγη ἡ ἐπανάστασις τοῦ 1866 ἡ ὅλη προσέτρεξεν εἰς αὐτόν. Παρὰ
τὸ μέγα γῆρας αὐτοῦ, ἀπέστειλεν τοῦτον ἐπὶ τοῦ θεάτρου τῶν ἐπιχειρή-
σεων αὐτῆς. Ὁ Μουσταφᾶς ἦλθεν εἰς πέρας τῆς ἐναναστάσεως, ὅμως ἀν-
τιλαμβανόμενος καλῶς, ὅτι θάπτον ἢ βράδιον ἢ κρήτη θά διέφευγεν ἐκ
τοῦ Ἰσλάμ, ἔσπευσε νὰ πωλῆσῃ τὰς περιουσίας αὐτοῦ. Οἱ δὲ καλλιεργηταὶ
καὶ χριστιανοὶ ὑπῆρξαν καὶ οἱ ἀγορασταί. Οὗτοι ἐχρεώσθησαν νὰ ἐξεύ-
ρωσιν 6200 λίρας (140000 φράγκα γαλλικά) ἃς ἐδανείσθησαν μετ' ἐπιτο-
κίου 3% μηνιαίως, 36% ἐτησίως. Ἡ γονιμότης τῆς γῆς ταύτης καὶ ἡ λι-
τότης τῆς τροφῆς τῶν ἀνθρώπων τούτων εἶναι τοιαύτη, ὅπου μετὰ τριά-
κοντα ἔτη μόλις τὰς τρεῖς ἐπανάστασεις καὶ δύο ἐμφυλίους πολέμους
παρὰ τὴν τουρκικὴν καταδυναστεύσιν καὶ τὴν μουσουλμανικὴν δολιότη-
τα, οὗτοι ἀκηλευθέρωθησαν καὶ σχεδὸν ἅπαντες ἔχουσιν οἰκονομίας εἰς
τὴν Τράπεζαν τῶν Ἀθηνῶν.

Κατὰ τὴν πρώτην ἡμέραν τῆς ὀριστικῆς ἀσφαλείας τὸ χρῆμα τοῦτο
θά ἐπανέλθῃ. Αἱ οἰκοδομαὶ θά ἀνεγερθῶσιν, τὰ σχολεῖα, ἡ ἐκκλησία καὶ
τὸ κοινοτικὸν κατάστημα.... Ἄδη, ἐζωσμένοι διὰ φυσιογίῶν, φέροντες
ὑποδήματα, ἔχοντες τὸν χειμῶνα διατρυτὸν ὄκ τῆς λαβῆς τοῦ ἐγχειρι-
δίου, τὸ δὲ ὄπλον Γηρᾶ κατὰ πλάτος τῶν γονάτων, οἱ χριστιανοὶ τοῦ

Φουρναί ἀναμένουσι τὴν ἐπιζομένην αὐτὴν ἡμέραν. Ἐν ᾧ δὲ ὁ ἥλιος ὀριμάζει τὰς ἐλαίας αὐτῶν ἢ δὲ Εὐρώπη ἀποκλείει τοὺς λιμένας αὐτῶν οὗτοι διέρχονται τὰς ἡμέρας αὐτῶν εἰς συζητήσεις καὶ διαλόγους ὑπὸ τὴν σκιάν τῶν ἐλαιῶνων αὐτῶν ἢ ὑπὸ τὸ προστέγασμα τῶν μικρῶν καφε-
νείων αὐτῶν. Τὰ δὲ παιδιὰ μόνα σινεχίζουσι τὴν ἐργασίαν. Τὸ σχολεῖον γίνεται ἐν ὑπαίθρῳ. Πολλοὶ γέροντες ἀφίνουσι κατὰ διαστήματα τὴν ὁμά-
δα τῶν ἀνδρῶν & μεταβαίνουσιν ἵνα καθίσωσιν ὀκλαδὸν πρὸ τοῦ διδασκα-
λου, ὅστις ἀναγινώσκει μεγαλοφώνως, φράσιν πρὸς φράσιν ἐν κεφάλαιον ἐκ τοῦ Στράβωνος, ἢ δὲ τάξις ἀπαντᾷ ἐν χωρῷ. Δὲν πρέπει ν' ἀμφιβᾶλλῃ τίς, ὅτι υὸ μέγιστος τῶν ἀγαθῶν διὰ μίαν πόλιν εἶναι ἢ Ἐλευθερία. Μόνη ἡ ἐλευθερία δύναται νὰ ἐξασφαλίσῃ τὴν κατοχὴν τῶν ἀγαθῶν. Ἐν τῇ δουλείᾳ τὰ πάντα ἀνήκουσι εἰς τοὺς αὐθέντας καὶ οὐδὲν εἰς τοὺς πολίτας. Καὶ ἐκ τῆς ἐλευθερίας γεννᾶται ὡσαύτως ἡ ἀλληλεγγύη καὶ ἡ ὁ-
μόνοια βασιλεύει πάντοτε μεταξύ ἐκείνων οἵτινες διαβιοῦσι σωφρόνως καὶ λιτῶς. Ἄνευ ἐπιθυμίας νὰ καταδυναστεύσωσιν ἢ νὰ ἐπισκευάσωσιν τὸν γείτωνα αὐτῶν... Τοιαύτη ἦτο ἡ θεμελιώδης ἰδέα πασῶν τῶν Κρητικῶν συναλλαγματικῶν διατάξεων. Ἡ κεφαλὴ τοῦ χωρίου τυγχάνει νεαρὸς τις νομικὸς, ἄρτι ἐξεληθὼν τοῦ ἐν Ἀθῆναις Πανεπιστημίου. Οὗτος τυγχάνει ἐκτιμώμενος ὑπὸ πάντων ἐπειδὴ ὁ πατήρ αὐτοῦ καὶ ὁ Πάππος αὐτοῦ ὑ-
πῆρξαν οἱ ἀπελευθερωταὶ τοῦ τόπου καὶ οἱ διαπραγματευθέντες τὸ δά-
νειον διὰ τὴν ἀγοράν τῶν γαιῶν. Ἀκούεται δὲ ἐπεὶ οὗτος ὁμιλεῖ ὡ-
ραιοτάτα. Δὲν εὐμεθὰ εἰ μὴ βάρβαροι, δυστυχῶς Ἑλληνότουρκοι, λέγει ὁ γέρον ἱερεὺς μετὰ σοβαρᾶς ταπεινότητος. Οἱ τοῦρκοι μᾶς ἔχουσι στερή-
σει πάντῃ, σχολείων καὶ φώτων. Ἄλλ' αὐτὸς εἶναι εἰς Ἕλληνα πεπαιδευμέ-
νος. Πράγματι ὁ Ἕλληνα οὗτος ὁμιλεῖ μίαν ξενοφώντιαν Ἑλληνικὴν, ὀλίγον σχολαστικὴν, ἀλλὰ θαυμασίως διαυγῆν καὶ ἀκριβῆν, μετὰ συλλογισμῶν, εἰς κτήματα καλῶς συγκεκροτημένων μετ' ἐπιρρημάτων καὶ συνδέσμων. Ἐκάστη τῶν ἑαυτοῦ φράσεων τυγχάνει μίαν συμμετρίαν καὶ ἡ ἀγάπη τοῦ συλλογισμοῦ ὃν οὗτος προῖται ἀκράβηται κατὰ βάθος τὴν Ἑλληνικὴν ἰδιοσυγκρασίαν. Οὗτος εἶναι βουλευτὴς ἐν τῇ Κρητικῇ ἐθνοσυνελεύσει. Τυγχάνει πο-
λιτευόμενος, εἰστῶν Κρητῶν τούτων τῶν πολιτευομένων οὓς ἡ Εὐρώπη κα-
ταράται καὶ αἱ ἡμέτεραι ἐφημερίδες καταγγέλουσιν εἰς τὴν δημοσίαν ἀγανάκτησιν. Διότι ἡ ἐπίσημος Εὐρώπη, ὅταν οἱ λαοί, παρ' αὐτῇ ἢ παρὰ τῇ γείτῳνι, τίθενται ἐν κινήσει, δὲν βλέπει αὐτὴ ποτέ, ἐν τῇ κινήσει τοῦ

πλήθους, εἰς μὴ τὸν θόρυβον τῶν ταραξιῶν τινῶν. Ἐάν ποταμός θραύ-
ση τὸ φράγμα αὐτοῦ, ἐκείνη κατηγορεῖ πάντοτε πᾶς δύο πρώτας στα-
γῶνας, ὡς ὑπαιτίους διὰ πᾶσαν τὴν ζημίαν.

Ἡ Κρήτη γεννᾷ πολιτικούς, τὰ πλήθη γεννοῦν ὁδηγούς, ὅπως ἡ ἀχ-
λαδέα καὶ ἡ μηλέα παράγουσι τοὺς καρπούς αὐτῶν. Τοῦτο δὲν εἶναι
σφάλμα τῶν Κρητῶν, ἂν ὑπὸ τὴν τουρκικὴν διοίκησιν σύμπας ὁ τύπος
εἶχεν φιμωθῆ, πᾶσα τέχνη τοῦ λόγου προγεγραμμένη ἢ καταδιωκομένη
πᾶσα ἐπιστήμη ὑπόπτως ἢ ἀδύνατος, πᾶσα παραγωγὴ τέχνης ἀπηγορευ-
μένη ἢ ἀφωρισμένη, πᾶσα γραφὴ ἐξηλεγμένη ἢ ἐξαφανιζομένη. Ἡ λίαν
ζωηρὰ διάνοια καὶ ἡ ἡμιανάπτυξις τῶν νέων τούτων Ἑλλήνων δὲν εὐ-
ρίσκουσεν εἰ μὴ ἓν μέσον ἐκδηλώσεως τὸν λόγον καὶ ἓνα σκοπὸν
τῆς δραστηριότητος ἑκείνῃ πολιτικῇ. Ἀλλαχοῦ δύναται τις νὰ συγγρά-
φῃ, νὰ ὑχνογραφῆ, νὰ ζωγραφῆ, νὰ μελετᾷ, νὰ φιλοσοφῆ, ἕκαστος κατὰ τὴν
ὄρεξιν αὐτοῦ ἀκολουθεῖ τὴν κλίσιν τῆς φύσεως, αὐτοῦ. Ἐνταῦθα ἡ πολι-
τικὴ εἶναι τὸ μόνον ἐλεύθερον στάδιον, ἡ μόνη πνευματικὴ ἀπασχόλησις
αἱ ἧτις προσφέρεται εἰς τὰ ἄτομα καὶ ἧτις ἐπιβάλλεται εἰς τοὺς
πατριώτας. Διότι ἡ πολιτικὴ εἶναι ὡσαύτως ὁ μόνος τρόπος νὰ ὑπηρε-
τηθῆ ἡ Πατρίς. Ἄλλην πατρίδα γέχουσιν τὰς ἐπιστήμας, τὰς τέχνας καὶ
τὰ ὄπλα. Ἡ ὀρθόδοξος Κρήτη, ἀπὸ ἐνὸς αἰῶνος δὲν ἐσώθη ἐκ τῆς ἐκμη-
δενήσεως εἰ μὴ διὰ τῆς πολιτικῆς. Οἱ πολιτικοὶ εὖρον ἀναμφιβόλως
εὐχαρίστησεν καὶ κενοδοξίαν εἰς τὰς Κρητικὰς ἐπαναστάσεις. Ὅμως
γνωρίζομεν ὁμοίως, ὅτι ἡ ὀρθόδοξος Κρήτη εὖρεν ἐν αὐταῖς τὸ ὄφελος
καὶ τὴν σωτηρίαν.

Ἐάν ὁ ἀρχηγός, ὁ καπετάνιος, τοῦ φουρνῶ εἰσακουσεται τώρα τοῦ-
το εἶναι ὅτι ἡ οἰκογένεια αὐτοῦ, ἀπὸ πατρὸς ἕως υἱοῦ, ἠργάσθη ἐν
ταῖς κοιναῖς ὑποθέσεσι καὶ ὅτι, ὅπισθεν τῶν ὁδηγῶν τούτων, ὁ Κρη-
τικὸς λαός, ὅστις εἶχεν ὑποχρεωθῆ νὰ καταφύγῃ ἐπὶ τῶν ὑψηλῶν κορυ-
φῶν τῶν ὄρεων, κατήλθεν, σταδιακῶς πρὸς τὸν πλοῦτον καὶ πρὸς τὴν
Ἐλευθερίαν... εἶναι ὡσαύτως, ὅτι, οὔτε οὗτος, οὔτε οἱ πρόγονοι αὐτοῦ
διεχώρησαν τὴν θέσιν αὐτῶν καὶ τὰ ἀτομικὰ συμφέροντα αὐτῶν, ἐκ τῆς
θέσεως καὶ τῶν συμφερόντων τοῦ λαοῦ. Καὶ οἱ Ἐνετοὶ ὁμοίως δὲν εἶ-
χον εὖρει ἐν τῇ νήσῳ ἐξ ἐκείνων οἵτινες θά συνετέλουν νὰ συσταθῆ
ἡ τάξις τῶν κατοχικῶν, τυρανίσκουσιν γηγενεῖς. Οἱ Τοῦρκοι μάτην ἐπε-
χείρισαν, ἵνα κολακεύσωσι καὶ ἀπριλήσωσιν. Συνήντησαν οὗτοι πάντο-

τε επίσης ψυχάς ἐλευθέρους καὶ ἀνεξαρτήτους, αἰτινες ἐπρωτίμων, παρὰ τὸ προσωπικὸν κέρδος ἐντὸς τῆς δουλείας, τὴν ἐλευθερίαν ἐν τῇ πάλῃ, καὶ ἀφιλοκερδία, ἐπρωτίμων οὗτοι τὴν ἐν τῇ πάλῃ καὶ ἀφιλοκερδία ἐλευθερίαν ἀπὸ τὴν ματαιότητα καὶ τὴν ψευδῆ δόξαν κατ' ἀποτίμησιν τῶν προγόνων καὶ τῆς ἡρωϊκῆς συνηθείας—τί σημαίνουν πάντα ταῦτα τὰ προσωπικὰ αἰτία; οἱ πολιτικοὶ οὗτοι εἶχον νὰ κερδίσωσι περισσότερα ἐν τῇ ὑπερησία τοῦ τουρκικοῦ. τοὺς ἀγροὺς τοὺτους οὗς οὗτοι ἐργάζονται νῦν, ἵνα κατακτήσωσι διὰ τὸν λαόν, θὰ εἶχον αὐτοὺς οὗτοι οἱ ἴδιοι ἀκόπως ἀποκτήσει δι' ἑαυτοὺς.

Ὁ ἀρχηγὸς τοῦ χωρίου, ὁ καπετάνιος, ἐν τῷ μέσῳ τῶν πολεμιστῶν, τῶν ἐξωσμένων διὰ φυσιγγυοθηκῶν καὶ φερόντων μαχαίρας καὶ ὄπλα μετὰ χρυσοῦν ἡλῶν, ἐπεξήγετ' εἰς ἡμᾶς τὰς ἐπιθυμίας τοῦ λαοῦ. ἀφοῦ ἡ ἔνωσις μετὰ τῆς Ἑλλάδος εἶναι ἀδύνατος, οὗτοι θὰ ἀποδεχθῶσι τὴν αὐτονομίαν οἷαν οἱ ναύαρχοι ἔχουσιν ὑποσχεθῆ, δηλαδὴ πλήρην. οὐχὶ πλεον τουρκοκὸς στρατὸς, οὐχὶ πλεον ὑπάλληλοι Ὀθωμανοί. Ἐν θύναγμα δοθέν παρὰ τῆς Εὐρώπης καὶ εἰς κυβερνήτης Εὐρωπαϊκῆς. εἰ δὲ μὴ ἔχουσιν οὗτοι λάβει τὴν ἀπόφασιν διὰ τὴν ὑπερτάτην ἀντίστασιν, εἶναι ἀρκετὸν νὰ ἴδῃ τίς τοὺς ἐξοπλισμοὺς αὐτῶν καὶ τὴν διαμόρφωσιν τῆς χώρας αὐτῶν ἵνα προσμετρήσῃ τὴν ἀποτελεσματικότητα τῶν ἀπειλῶν αὐτῶν.

Ἐκ τοῦ φουρνιστοῦ μέχρι τῶν Λάκκων, ἔνθα μέλλομεν νὰ καταλλύσωμεν, ἡ ἐν μέσῳ βουνῶν ὁδὸς δὲν εἶναι εἰ μὴ συνέχεια λαιμῶν καὶ κλιτυῶν ἀποτιμῶν καὶ βράχων κρημνοδῶν. εἰς τοὺς πρόποδας τῆς πελοπίου ἀσβεστολιθικῆς μάζης, ἥτις ἀνέφθῃ μέχρις οὐρανοῦ τὰς 2500 μέτρα τῶν λευκῶν ὄρεων, ὅλη ἡ κεκλιμένη αὕτη περιοχὴ δὲν εἶναι εἰ μὴ σωρὸς σχιστολίθων καὶ ἀργιλλοτιτάνου, ἄνθα ἡ στήλη τῶν χειμάρων ἐνέσκαφεν καθέτους αὐλακας, διήνοιξε χεῖνας, ἐνεβάθυνεν πτυχὰς ἐλάξευσε κορυφογραμμὰς καὶ ὀβελλοκούς ὄξεϊς ἐπὶ τοῦ ὕψους τῶν ὄρεων καὶ ἀφήκε παντοῦ ἴχνη, ὡς ἀποτυπώσεις τοῦ ἔργου τοῦτου, ἐπὶ τῶν καταρρευσάντων γιγαντιαίων ὄγκων ἢ καταρρευσασα κλιτύς σκέπεται μβλὶς ἐκ κομαρεῶν καὶ σχίνων. ὁ δὲ δρομίσκος, ὡς ἡμᾶς, ἐλίσσεται ἀτελευτήτως καὶ ἀνέρχεται καὶ κατέρχεται εἰς τὸ βάθος τοῦ χειμάρου, ἵνα καὶ πάλιν ἀνέλθῃ ἐπὶ τῆς ὀξείας τομῆς μιᾶς κορυφογραμμῆς. ἀνηρτημένοι ἐπὶ τῆς περιφερείας μιᾶς χεῖνης οἱ

Λάκκοι εἶναι εἰς ὑψόμετρον πλεον τῶν 500 μέτρων καὶ οὐδέν μαρτυρεῖ
τὴν ὑπαρξιν αὐτῶν ἐν τῷ μέσῳ τῶν δένδρων. αἱ διακδοσαι οἰκίξαι, αὐτῶν
δέν διακρίνονται ἐκ τοῦ ἐδάφους. Δέν εἶναι δ' αὐταὶ εἰ μὴ οἰκίσκοι προ-
νικροὶ, ἡμιυπόγειοι ἐντὸς τοῦ βουνοῦ ἐσκαμένοι καὶ κεκαλυμμένοι ὑπὸ
στέγης χώματος πεπατημένου-κῦβοι κιτροῦ ἀργίλλου, ἐξερχόμενοι ἐκ
τοῦ κιτροῦ ἐδάφους, ὅπερ περιβάλλει αὐτοὺς καὶ ἐκ τῆς κιτροῦνης
κλιτῆος ἣτις δεσπόζει αὐτῶν, οἱ οἰκίσκοι οὗτοι εἶναι διεσπαρμένοι ἀ-
νά εἰς ὑπὸ τὴν σκιάν τῶν ἐλατῶν καὶ τῶν ἐλαιῶν. Ὅλοι οἱ ὅμοιοι οὗ-
τοι οἰκίσκοι διαιροῦνται εἰς δύο διαμερίσματα, ἐν μαγειρεῖον μέλαν
ἐκ τοῦ καπνοῦ ἐνθα, φῦργδην-μίγδην, κινουῦνται παιδιὰ καὶ χοιρίδια,
καὶ μία αἶθουσα τετράγωνος, λευκανθεῖσα δι' ἀσβέστου ἐντὸς τῆς ὁποίας
καὶ εἰς τινὰ γωνίαν αὐτῆς, μία μακρὰ καὶ εὐρεῖα ἐξέδρα κεκαλιμμένη
ὑπὸ ταπήτων καὶ δερμάτων προβάτων, χρησιμεύει ὡς συζυγικὴ κλίνη εἰς
τὰ ζεύγη ταῦτα τῶν γιγάντων. οἱ δρεσίβιοι οὗτοι εἶναι ὑψηλοτάτου ἀ-
ναστήματος, ὁ δὲ γάμος καὶ διὰ τοὺς προγόνους αὐτῶν ἦτο ἡ μέγιστη
ἀπασχόλησις τῆς ζωῆς. τὰ χωριά αὐτῶν εἶναι πλήρη παιδίων, ἅτινα, ἐν-
δεδυμένα καὶ ὑποδεδεμένα, ὡς οἱ πατέρες αὐτῶν, φέρουσι μακρὰν μα-
χαίραν ἐν τῇ ζώνῃ καὶ μετ' εὐχαριστήσεως ἐπισυνάπτονται φυσυγγιοθη-
κῶν. τὸ βουνόν μετὰ τῶν χορτονομῶν καὶ τῶν ὀλίγων ἐλαιδένδρων αὐτοῦ
δέν θὰ ἠδύνατο νὰ διαθρέψῃ τόσας πολυαρίθμους οἰκογενείας, ἂν, ἐν
ἐκάστη γενεᾷ, οἱ νεώτεροι δέν κατήρχοντο πρὸς τὴν πεδιάδα ἢ δέν ἀπε-
δήμουν πρὸς τὴν Ἑλλάδα, τὴν Αἴγυπτον καὶ τὰς ἀνατολικὰς χώρας. Ἀπο-
σύρατε τοὺς τοῦρκους καὶ τοὺς μουσουλμάνους βέηδες, πρὶν ἡμῖς αἰ-
ῶν παρέλθῃ αἱ πεδιάδες θέλουσι πληρωθῆ χωρίων Χριστιανικῶν, αἱ δὲ
ἀκταὶ θὰ ἔχουσι πλημμυρίσει πόλεων Χριστιανικῶν. Ἡ Κρήτη θὰ γίνῃ
ἐκ νέου ἡ νῆσος τῶν ἐκατῶν πόλεων.

μία ἰσόπεδος ἐπιχωμάτωσις ἐκκαθαρισθεῖσα φέρει εἰς φῶς τὰ θεὰ
μέλια μεγάλης τινὸς ἐκκλησίας, κατὰ τὸ ἡμισυ οἰκοδομηθεῖσα καὶ ἦν
τὰ τελευταῖα γεγονότα ἔχουσι διακδοφει καὶ ἡ ὁποία πιθανῶς δέν θέ-
λει ποτέ ἐπαναληφθῆ, δεδομένου ὅτι οἱ Λάκκοι δέν θὰ εἶναι πλεον εἰ-
μὴ μία μικρὰ κώμη ἐρημοθησομένη μδλις ὁ πόλεμος θὰ ἐπιτρέψῃ εἰς
τοὺς Χριστιανοὺς νὰ συνεχίσωσι τὴν κάθοδον αὐτῶν πρὸς τὴν πεδιάδα
Ἐμετὰ τὸν κατακλυσμόν, λέγει ὁ Πλάτων, οἱ ἄνθρωποι, καταφυγόντες ἐπὶ
τῶν κορυφῶν τῶν ὄρεων, διῆγον ἐκρῖ ζωὴν ἀγρίαν, μακρὰν τῶν πεδιάδων

ἔνθα πάντοτε ἐφοβοῦντο οὗτοι ἐπιστροφὴν τῶν ὑδάτων. Μία δὲ δευτέρα ἐποχὴ ἠνοίχθη δι' αὐτοὺς ἐπὶ τῶν πλευρῶν τῶν ὄρεων, ὅταν οὗτοι ἔλαβον θάρρος ἐπὶ τῇ θέᾳ τῶν πεδιάδων αἵτινες ἤρχισαν νὰ ἐκκινουῦνται. Ἡ τρίτη ἐποχὴ ὑπῆρξεν ἡ τῶν πόλεων. Ἐν ταῖς ἀπεξηρασθεῖσαις πεδιάδαις ἰδρῦθησαν τὰ ἄστυ. Οἱ νόμοι καὶ τὸ ἐμπόριον ἐγκαθιδρῦθησαν καὶ αἱ ἀρχαιόταται πόλεις, ὧν βλέπομεν εἰσέτι τὰ λείψανα ἐπὶ τῇ ὕψι τῶν βουνῶν, ἐγκατελήφθησαν."

"Ὅλαί αἱ κορυφαὶ αἵτινες δεσποῦν τῆς χωάνης τοῦ χωρίου φέρουσιν ὡσαύτως κτίρια κατὰ τὸ ἡμισυ κρημισθέντα. Ταῦτα εἶναι τὰ ἐρεπια δεκατεσσάρων φρουρίων ἅτινα οἱ Τούρκοι ἀνήγγηρον ἵνα συγκρατήσωσι τοὺς Λακιώτας μετὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1866 καὶ ἅτινα εἶχον ἐπανδρῶσι μέχρι τοῦ παρελθόντος ἔτους. Οἱ Λακιῶται ὑπῆρξαν ὑπὸ ἐνὸς αἰῶνος οἱ μεγάλοι πταῖσται τῶν ἀνταρσιῶν. Ὁ Κατζῆ-Μιχάλης εἶναι Λακιώτης. Ὁ Κατζῆ-Μιχάλης ὠργάνωσε τὸσας ἐπαναστάσεις, ἐφόνευσε τὸσους Τούρκους καὶ εἶναι φίλος τῶν Ρώσων ἢ φήμη αὐτοῦ πληροῦ τὰ ἴσθη. Τὰ λαϊκὰ ἄσματα φέρουσιν ἐπάνω εἰς αὐτὸν πάντα τὰ κατωρθώματα τῶν ἀρχαίων ἡρώων, ὡς καὶ τὰς ἀρετὰς αὐτῶν. εἶναι ὁ ὑψηλότερος καὶ ὠραιότερος τῶν Κρητῶν, διότι, ἀπὸ τοῦ Ἀχιλλέως ἡ ὠραιότης εἶναι ἡ πρώτη ἀρετὴ τῶν Ἑλλήνων ἡρώων.

Νὰ δῆτε τὸν Μιχάλη

τὸ ἄμορφο Παλικάρι (Σ.Μ. Ἑλληνικὴ ὀρθογραφία ἐν τῷ πρωτοτύπῳ)

εἶναι ὁ ἀνδρειότερος, κατὰ τὸν παρελθόντα Φεβρουάριον, ὅταν τὰ σώματα κατήλθον πρὸς τὰ Κανιά, οὗτος ἐκάπαζεν ἐπὶ κεφαλῆς περὶ τὰ ἑκατὸν μέτρα ἐμπρός. καὶ ἀπ' ὅλον τὸ βουνὸν ἔβλεπον τὸ ρωσικὸν αὐτοῦ κάλυμμα τῆς κεφαλῆς. καὶ ὅτε οὗτος ἀφίχθη πρὸ τῶν γραμμῶν ἔρριπεν τὸ κάλυμμα αὐτοῦ ἐναντιὸν τῶν Τούρκων καὶ ἐκράυγασεν πρὸς τοὺς Ἕλληνας. "Ποῦτος θὰ μοῦ τὸ ἐπαναφέρῃ;" Ἄλλ' ὁ συνταγματάρχης Βάσσης ἀπηγόρευεν εἰς τοὺς Ἕλληνας ὅπως παραλάβωσι τοῦτο....

εἶναι ὁ πλουσιώτερος: οὗτος ἔχει χρυσοὺς σπᾶθην, χρυσὰ πιστόλια καὶ τῶνας καὶ φυσίγγιοθῆκας πεποικιλμένας ἐκ χρυσοῦ. Ὁ Τσαῖρος χορηγεῖ εἰς αὐτὸν ἡμερησίως ἓν ναπολεόντιον χρυσοῦν, τριάκοντα ναπολεόντια χρυσὰ κατὰ μῆνα, ἅτινα διανέμει μεταξὺ τῶν πρῶτῶν, προπαντὸς μεταξὺ τῶν "παληκαριῶν" τὰ ὅποια κατέχουσι τὸ βουνὸν ἵνα ἀποφύγῃ τὴν ὀργὴν τῶν Τούρκων.

Ὁ Ἱερεὺς τῶν Λάκκων εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ ὁποῦ ἐφιλοξενήθημεν ἠδύνατο νὰ διέλθῃ ὀλοκλήρον τὴν νύκταν διηγοῦμενος εἰς ἡμᾶς τὰ ἀνραγαθήματα τοῦ Κατζῆ-Μιχάλη. Ὅταν δὲ συγχαίρωμεν αὐτὸν διὰ τὸ ὑψηλὸν

ἀνάστημα τοῦ ἐξαδέλφου αὐτοῦ ὅπερ ὑπερβαίνει τοὺς ἕξ πόδας, οὗτος ἀπαντᾷ μετριοφρόνως μετὰ βῆτε πρῶτον νὰ ἴδῃτε τὸν Χατζῆ-Μιχάλην, ἵνα γνωρίσητε τί ἐστὶ εἰς ἀληθεὺς κρῆς.

Ἄλλὰ ποῦ εἶναι ὁ Χατζῆ-Μιχάλης;

Οὗτος δὲν εὐρίσκεται πλέον εἰς τοὺς Λάκκους. Ἄνεχώρησεν ἀπὸ τινῶν ἡμερῶν. Διστάζουσι δὲ ἵνα ὑποδεξάσιν εἰς ἡμᾶς τὸ κρησφύγετον αὐτοῦ. Οἱ φιλοξενούντες ἡμᾶς ἀπῆλθον ἐπὶ τινὰς στιγμὰς καὶ ὀπισθεν τῆς θύρας ἐστήσαν τὸ συμβούλιον μετὰ τοῦ κρητὸς βουλευτοῦ, ὅστις εἶχεν ἡμᾶς ὀδηγήσει πλησίον αὐτῶν. Οἱ τέσσαρες οὗτοι Γάλλοι, δύο πολιτῆται καὶ δύο στρατιωτικοί, τί θέλουσιν ἄραγε τὸν Χατζῆ-Μιχάλην; ὁ βουλευτὴς, ἐν ἴσῃ ἀμηχανίᾳ ὡς καὶ οἱ λοιποί, σκεπτόμενος ἀπὸ πρῶτας νομίζει οὗτος νὰ ἔχῃ συλλαβητὴν ἐξηγήσιν. Ὁ πρεσβύτερος τῶν πολιτῶν ὁμιλεῖ τὴν ἑλληνικὴν, εἶπεν οὗτος. Ἐγὼ εἶχον πιστεύσει, ὅτι οὗτος ἦτο ὁ διερμηνεὺς τῶν ἀξιωματικῶν. Ὅμως ὅταν οὗτος ὁμιλεῖ οἱ λοιποὶ ἀκοθουσιν, καὶ, ὅταν οὗτος τράγει, οὗτοι προσφέρουσιν εἰς αὐτὸν πρῶτον τὸν δίσκον. Ἄρα οὗτος δὲν εἶναι ὑπηρέτης. Ἐξ ἄλλου ὁ εἰς τῶν ἀξιωματικῶν φέρει ὑποδήματα ἐκ θέρματος λαμπόντος καὶ ὑπεβαλεῖ κέλητα ὠραιότατον. Κοῦ εἶπον δὲ ὅτι οὗτος ὀνομάζεται ΝΤΕ ΣΑΙΝ ΜΩΡΙΣ. Τοῦτο εἶναι ὄνομα ἀριστοκρατικόν. Ὅλοι οἱ πριγκίπες αὐτῶν ὀνομάζονται Ντ. Ὀρλεὰς ἢ Ντέ Σαμπύρ. Λοιπὸν ξέυρετε ὅτι ἐν Γαλλίᾳ ὑπάρχουν δύο κόμματα. Ὁ λαὸς ὁ ὁποῖος εἶναι ἡ πολιτικὴ ἢ ὁποῖα κυβερνᾷ καὶ οἱ πριγκίπες, οἵτινες εἶναι ἐντὸς στρατεύματι τὸ ὁποῖον πολεμᾷ. Ταῦτά εἶπα λοιπὸν ὅτι τὰ δύο αὐτὰ κόμματα ἐπιθυμοῦσιν ἵνα συμφωνήσωσι καὶ τακτοποιήσωσι τὰς ὑποθέσεις ἡμῶν. Ταῦτα ἀπεδτελλον δύο πράκτορες τοῦ λαοῦ καὶ δύο πράκτορες τῶν πριγκίπων οἵτινες θὰ πληροφορήσωσι αὐτὰ. Καὶ εἶναι πάντοτε ὁ ἀπεσταλμένος τοῦ λαοῦ, καθὼς τοῦτο συμβαίνει πάντοτε, ὅστις εἶναι ἀρχηγός.

Ἄλλὰ, εἶπεν ὁ δούσιτος ἱερεὺς, διατί νὰ ἀποστείλωσιν εἰς ἡμᾶς δύο πράκτορας ἐξ ἐκάστου κόμματος; εἰς μόνον θὰ ἦτο ἀρκετός.

Πῶσον ὁμιλεῖς ἀπερισκέπτως! Ἐπαναλαμβάνει ὁ βουλευτὴς. Μήπως εἰς μόνον πράκτωρ τοῦ λαοῦ καὶ εἰς μόνον πράκτωρ τῶν πριγκίπων δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ συμφωνήσωσι μυστικῶς, ἵνα τακτοποιήσωσι τὰς ὑποθέσεις αὐτῶν καὶ οὐχὶ τὰς τοῦ κόμματος; οἱ δύο νεώτεροι δὲν εὐρίσκονται ἐδῶ εἰ μὴ δι' ἐπίβλεψιν.

Αἱ ἐπεξηγήσεις αὗται ἔπεισαν τὸ ἀκροατήριον. Καὶ ἐπιστρέφου-

σιν τότε πλησίον ἡμῶν. Αὐριοι θὰ ὀδηγήσωσιν ἡμῶν πλησίον τοῦ Χατζῆ -
Μιχάλη.

Ἄλλὰ ποῦ εἶναι λοιπὸν οὗτος;
Οὗτος εἶναι, ἐπαναλαμβάνει τέλος ὁ ἱερεὺς, -καὶ οἱ πάντες τηρῶσι σιωπὴν
θρησκευτικὴν-Οὗτος εἶναι ἐπάνω, εἰς τὸ βουνόν, ἀπὸ ὀκτώ ἡμερῶν. Οὔτε
τρώγει οὔτε πίνει πλέον. Κλαίει καὶ σκέπτεται!

II

Ἐπὶ τῆς πλευρᾶς ὑψηλῶν καὶ τραχέων ὄρεων, διὰ τινος δρομίσκου
ἐν εἴδει κλίμακος, ἀνερχόμεθα πρὸς τὸν Χατζῆ Μιχάλην. Αἱ τελευταῖαι οἰ-
κίαι τῶν Λάκκων φαίνονται νὰ σηκωθῶσιν ἐπὶ τὸ μέτωπον τῶν κατοικουμέν-
ων ἐδαφῶν. Ἐως ἐκεῖ ἐλατᾶι καὶ καρυδέαι, ἄμπελοι συγκρατοῦμεναι ὑπὸ
μικρῶν τοίχων, καχεκτικοὶ ἀγροὶ σίτου, στιβάδες καστανῶν ἢ πλατάνων
πτυχαὶ σκυραὶ πλησίον πηγῶν ὡς κλίμαξ, ἐξετίθεντο, ἐπὶ τῆς ἀργιλλώδους
ἐρυθρᾶς πλαγιᾶς.

Ἐψηλοτέρου, ὑπάρχει ἐν σεληνιακῶν τοπίου ἐκ λίθων ὑποκυάνων καὶ
ἀργίλων κυμῶν, ἐκ γυμνῶν βράχων καὶ ἀργιλοτιτάνων λίθων, ἄνευ ἄλλης
ζωῆς, πλην τῆς ἐξανθήσεως τῆς πῶας καὶ τῶν εἰς μεγάλας ἀποστάσεις σκλη-
ρὸν κοντόν, καὶ τὴν ὠκράν ἀνθηαίν, ἐνδὲς ἀσφοδέλου, λευκοῦ καὶ θαμβεροῦ
ἄνθους τῶν νεκρῶν. Καὶ αἱ αὖγες εἰσέτι δὲν εὐρίσκουσιν πλέον τὴν βοσκ-
κὴν αὐτῆν ἐντὸς τῶν βράχων τούτων. Εἶναι μίαν κατάπληξιν, ἀπὸ πᾶν βῆμα
ἢ ἀναροίχης τῶν ὑποκυάνων ἡμῶν ἐν μέσῳ τῶν σωρῶν αὐτῶν τῶν λίθων
ἐπὶ τῆς πλευρᾶς τοῦ ἀποτόμου τούτου τείχους, κλίμαξ ἐλικοειδῆς, ῥαξ
ἐκ χαλθικῶν, δρομίσκοι ἀργιλοτιτάνων, κλίμαξ λιθοστρωτῶς ἢ ἀτραπὸς ὀλο-
κληρῶς δὲν εἶναι εἰ μὴ συνέχεια καθυψησῶν καὶ ὀλοσθησῶν ἔνθα οἱ
ἡμίονοι ἡμῶν ἐλίσσονται ἀνέτως.

Κατὰ τὸ 1866, ἵνα κυριεύσῃ τὴν Κρήτην ὁ τουρκικὸς στρατὸς ἐχ-
ρειάσθη ὅπως ἀνελάθῃ μέχρις ἐδῶ. Οὗτος ἤρχισεν εἶναι ἀληθὲς, καί τὸ
δάσος καὶ ἀποκνίγων τὸ κρυσφύγετον διὰ τοῦ καυνοῦ. Οἱ πυρποληθέντες
κορμοὶ ἐλευκάνθησαν ὑπὸ τῶν χειμῶνων καὶ εὐρίσκονται εἰσέτι στραβλοὶ
πὲρὶ τῶν κορυφῶν. Ὅμως ἐχρειάσθησαν πλέον τῶν ἑξήμηνων καὶ περισσό-
ρον τῶν ἑκατῶν χιλιάδων ἀνδρῶν, ἵνα φθάσῃ μέχρι τοῦ κεντρικοῦ καταφυ-
γίου, μέχρι τοῦ κλειστοῦ ὄροπεδίου τοῦ ὀμαλοῦ, ἔνθα κλαίει καὶ συλλο-
γίζεται ὁ Χατζῆ-Μιχάλης, χίλια διακόσια μέτρα ὑπερῶν τῆς θαλάσσης.
" *Omnia quae nemo videt aere* " ἔλεγεν ὁ ἑνετὸς Ἰππουνουτελμόντε "
" Ὅμιλος ὃν οὐδεὶς τολμᾷ νὰ προσβάλλῃ " οἱ ὄρεοί βιοι ἔζων ἐκεῖ " ἄνευ στέγης
καὶ ἄνευ γεωργίας, ἄνευ ἄλλης ἐργασίας, εἰ μὴ τὴν ὑλοτομίαν τῶν κυπα-
ρρίστων καὶ τὴν φύλαξιν τῶν αἰγῶν. Σκληροὶ ἐν πολέμῳ, ὑψηλοὶ ἔπασθημα-

τος, εὐκλίνητοι ἐν μέσῳ τῶν βράχων φθάνουσιν ἕως ἑκατὸν ἐτῶν μὴ γνω-
ρισαντες ἀναπειρίας" καὶ τὰ γράμματα τῶν ἐπιγῶν ὑπάρχουν προσθέτους
ὅτι οὗτοι οὐδέποτε κατέβαλον φθρον καὶ ὅτι, ἂν ἡ ἀπαγορευσις τοῦ
σπεύρειν, ἡ γενομένη ἐπὶ τῆς Δημοκρατίας, ἐγένετο σεβαστή ἐκεῖ παρ' αὐ-
τῶν, τοῦτο συνάγεται, ὅτι ἡ πεδιάς καλύπτεται ὑπὸ τῆς χιόνος ἐπὶ ἕξ
μῆνας.

Ὁ Χατζῆ-Μιχάλης ἀνέβη ἐν τῇ λοιπῆσιν ὄχρῳ τῶν παλαιῶν
ἡμερῶν. ὁ λαὸς, κάτω, ἀναμένει ὅ, τι τὸ ὄρος καὶ ἡ ἐρημία θὰ βάλωσιν ἐ-
πὶ καρδίᾳ τοῦ ἥρωος. Ὁ Μίνως λέγει ὁ Στράβων, ἀνήροχοτο ἕκαστον ἔνα
τον ἔτος ἐπὶ τῆς κορυφῆς τῆς Ἰδῆς. ἐκεῖ συνδιελέγετο ἐπὶ πολλὰς ἡμέ-
ρας μετὰ τοῦ Διὸς. καὶ ἐκδιμίζεν εἴτα εἰς τὸν λαὸν θαυμαστούς νόμους
οὓς ὁ Ζεὺς εἶχεν ἀποκαλύψει εἰς αὐτόν..

Τὸ γυμνὸν ὄροπέδιον τοῦ Ὀμαλοῦ εὐρίσκεται εἰς τὸ βάθος μιᾶς
λεκανῆς τὴν ὁποίαν περιβάλλουσι πανταχόθεν βουνὰ ἀπόκρυμνα. Ἡ πεδιάς
αὕτη δὲν εἶναι ἄλλο τι εἰ μὴ ἡ ἀνάμνησις ἀρχαίας λίμνης. Τὸ ὕδωρ
αὐτῆς διέφυγεν διὰ τῶν ὑπογείων ρωγμῶν καὶ δι' αὐτοῦ τοῦ μεγίστου
σηλαίου ὅπερ ἀνοίγει τὸ μέλλαν αὐτοῦ στόμιον ἐπὶ τῶν πλευρῶν τοῦ
ὄρους. Ἐπὶ μακροῦς αἰῶνας ἐν βαθύτατον ὕδωρ ἐκοιμήτο ἐκεῖ. Ἡ ἰλύς
ἐσυσωρεύετο ἀδρατος ὑπὸ τὸ ἤρεμον καὶ διαυγές στρώμα. Ὁ πυθμὴν τῆς
λεκανῆς παρέμεινεν ἐκ τοῦτου λεῖτος καθ' ὅλοκληριαν, ἄνευ ἄλλης ἀνωμα-
λίας ἐκτὸς γηλόφου, ἀρχαία νησίς, ἐν τῇ μέσῳ τῆς λίμνης. Αὕτη εἶναι
σήμερον εἰς βράχος ὄρεος, ἐν μέσῳ χωμάτων ἐπὶ τοῦ ὁποίου ὁ Χατζῆ-
Μιχάλης ἠκοδομησεν μικρὰν τινα ἐκκλησίαν, ἵνα ἐκπληρώσῃ μίαν εὐχὴν
(τάξιμον). Διότι κατὰ τὸ 1859 αἰχμαλωτισθεὶς ὑπὸ τῶν Τούρκων ἀνέμε-
νεν οὗτος ἐντὸς ἐνὸς φρουρίου τῶν κανίων τὴν ἀγχοῦνην. Τότε ὑπεσχέ-
θη πρὸς τὴν Παρθένον μίαν μικρὰν ἐκκλησίαν ἐπὶ τῆς κορυφῆς τῶν ὄ-
ρεων. Ἡ Παναγία ἐνεφανίσθη εἰς αὐτόν καὶ ὑπέδειξεν πρὸς τούτον
λίθον τινά. Οὗτος ἀποκυλισθεὶς ὡδήγει εἰς μυστικὴν τινα ἐπιείσοδον
καὶ οὕτω ὁ Χατζῆ-Μιχάλης ἐξέφυγεν τοῦ δημίου. Τὸ ναΐδιον τοῦτο
μόνον εἶναι ὄρατον ἐντὸς τῆς πεδιάδος. Πέριε βασιλεύει μόνη ἡ ἡρε-
μία τῆς Ἀλπεικῆς ἐρημίας. Τὰ ὑψηλά ὄρη ἀνορθοῦσι τὸν ἐν εἶδει δια-
δήματος στέφανον αὐτῶν ἐντὸς τοῦ αἰθερίου θόλου. Γυμναὶ δένδρων
αἰ κλιτθεσ αὐτῶν / αἱ βραχῶδεις δὲν ἔχουσιν ἄλλο ἔνδυμα ἐκτὸς τοῦ
φωτός. Ἡ πεδιάς, εἰς τὸ βάθος τοῦ δακτυλίου τοῦτου, ἔχει τετράγωνθα
τινα καλᾶμης σιτηρῶν, ἀγρίας τινὰς ἀχλαδέας καὶ τινὰς ἐκτάσεως
ἀγρῶν ἐκ γεωμήλων. Δύο ποιμένες μετὰ τῶν μεγάλων ἀγέλων τῶν προ-

βάτων αὐτῶν, φαίνονται νὰ εἶναι οἱ μόνοι κάτοιχοι αὐτῶν.

Ποῦ λοιπὸν εἶναι ὁ Κατζῆ-Μιχάλης; εἰς ἓκ τῶν ἀνδρῶν ἡμῶν ἔρριξεν πυροβολισμόν. ἔξ ἑνὸς κῆβου λίθωφγμῆ κατεργασμένων ὅστις κρύπτεται ὑπὸ τὴν σκιάν τοῦ ὄρους καὶ ὅστις φαίνεται νὰ ἀποτελεῖ ἓν σῶμα μετ' αὐτοῦ, εἰς ἄνθρωπος ἐξῆλθεν κῆπτων τὸ γιγάντιον ἀνάστημα αὐτοῦ. Τὸ λευκὸν σκιάδιον αὐτοῦ δηλοῖ τοῦτο. εἶναι αὐτὸς ἄφ' ἑρριξεν οὗτος ὑποδήματα ἕκ θεοματος ἀγρίου ζῶου, κατὰ τὸν κρητικὸν τρόπον. εἶναι ὅμως ἐνδεδυμένος κατὰ τὸν Εὐρωπαϊκὸν συρμὸν διαγμιῆς ἐνδυμασίας ἀπλῆς χρώματος φαιοῦ. Οὗτος παρατηρεῖ ἡμᾶς ἐν ᾧ ἔρχεται πρὸς ἡμᾶς. ὁ ἄνεμος ριπίζει τὴν μεγάλην λευκὴν γενειάδα αὐτοῦ τὴν ὁποῖαν οὗτος συγκρατεῖ διὰ τῶν συνεσταλμένων δακτυλῶν αὐτοῦ. ὑποδέχεται δὲ ἡμᾶς οὐχὶ μετὰ προσημείας, ἔχων οὗτος τὸ μέτωπον ἀνήσυχον. οἱ δὲ πρῶτοι αὐτοῦ λόγοι εἶναι οὐχὶ φιλικοί. Ἀκολοθῶς λέγει εἰς ἡμᾶς, ὅτι θὰ ἔχωμεν ἀπώλεσει τὸν κόπον ἡμῶν, εἰάν πρῶτον δέν μεταβῶμεν, ἵνα ἴδωμεν καὶ ἀπολαύσωμεν τὸ μέγα θαῦμα τοῦ Ὀμαλοῦ, τὰ στενὰ τῆς Εὐλο-Σκαλας ὑπὸ τὴν ὁδηγίαν τοῦ ἐπὶ θυγατρὶ γαμβροῦ αὐτοῦ, ὅστις καὶ ὁδηγεῖ ἡμᾶς πάραυτα, ἐν κάλπασμῳ. Οὗτος δὲ μᾶς φέρει εἰς τὸ ἕτερον ἄκρον τῆς πεδιάδος. τὸ στέν

τὸ στενὸν τοῦτο τῆς Εὐλο-Σκαλας εἶναι πράγματι ἐν θαῦμα. Ἀεῖζει δὲ τὰς περιγραφὰς τὰς ὁποίας οἱ περιηγηταὶ ἔχουσι δώσει περὶ τοῦτου. οὐδὲν ἐν τῷ κόσμῳ νομίζω, δύναται νὰ δώσῃ τὸν ἴλιγγον, ὅσον τὸ χαῖνον βάραθρον τοῦτο ὅπερ ἔχει πλάτος ἑκατὸν μέτρων καὶ βάθος ὀκτακοσίων μέτρων καὶ εἰς ὃ ἡ πεδιάς ἀπολήγει ἀποτομῶς. Ἄλλ' εἴμεθα ἐδῶ διὰ τὸν ἥρωα καὶ οὐχὶ διὰ τὸ ὄρος καὶ σπεύδαμεν ἵνα ἐπιστρέψωμεν πλησίον αὐτοῦ καθ' ὅσον καὶ ὁ ἄνεμος αὐξάνει, εἰς ἄνεμος παγερός βόρειος. ἡ δὲ πεδιάς ὑπὸ τὴν σκιάν τοῦ ὄρους πληροῦται καὶ ἐκείνη φύχους.

Ὁ Κατζῆ-Μιχάλης καθήμενος, πρὸ τῆς θύρας τοῦ οἴκιστου αὐτοῦ, ἐπὶ τινος λίθου, ποιεῖ ἓκ τοῦ μακρῶν εἰς ἡμᾶς σημεῖα φιλίας. τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ἔχει ἤδη γίνεαι φαιδρὸν καὶ τὸ βλέμμα του ἀνευ θυμοῦ. Ἡ πλουσίᾳ αὐτοῦ γενειᾶς κυματίζει εἰς τὸν ἄεραν καὶ δύο μακροὶ φυσιγγυοθηκαὶ ἀνηρητημένα ἐπὶ τῶν ἰμῶν διασταυροῦνται, ὡς ὄφεις ἐπὶ τοῦ στήθους αὐτοῦ ἢ ὑψηλὴ δερμάτινη αὐτοῦ ζώνη, ἡ διὰ χρυσοῦ πεποικιλιμένη, ὑποβαστάζει ἐν ὀλόκληρον ὀπλοστάσιον μαχαίρων καὶ πιστολῶν, καὶ στηρίζων τὸν τεταμένον αὐτοῦ βραχίονα ἐπὶ τινος βαρέος Γηρᾶ, τοῦ ὁποῖου ὁ ὑποκῆπανος εἶναι λαξευμένος καὶ ἡ κἀνη ἐπενδεδυμένη δι' ἀργύρου, ὑποδέχεται ἡμᾶς φιλοφρονέμενα. Ὁ θυμὸς αὐτοῦ ἔχει ἤδη παρέλθει, θὰ ἐνθυμοῦμεθα δὲ πάντοτε, ὅτι δέν ἐπιτρέπεται ποτὲ νὰ εὐρισκόμεθα ὅλως ἀπροόπτως ἐνώπιον ἑνὸς

ἤρωος χαλαρῶς ἐνδεδυμένου.

Ἡ κατοικία αὐτοῦ ἔχει κατασκευασθῆ ἐκ λίθων ἀκατεργάστων κεκαλυμμένων ὑπὸ πῶας καὶ ἀποτελουμένη ἐκ τεσσάρων τοίχων μετὰ μιᾶς θύρας καὶ μιᾶς στέγης ἐκ πεπατημένου χώματος. Ἐν ἀνάβαθρον ἐκ λίθων κεκαλυμμένου δι' ἐνὸς τάπητος, τρεῖς λίθοι διὰ τὴν ἐστίαν, μὴ σάμνος ὕδατος, μὴ μικρὰ τράπεζα μετὰ δύο καθισμάτων, ἐκ ξύλου, ἄρκοισιν εἰς τὸ ἀγροτικὸν αὐτῆς μεγαλεῖον. Ἐπὶ τὴν λίαν χαμηλὴν ὄροφὴν, ὃ ἤρωος δὲν δύναται νὰ ἴσταιται ὄρθιος αἱ δὲ κατακαπνισμένοι δοκοὶ ρυπαίνουσι γὰρ ὡραῖον αὐτοῦ λευκὸν σκιᾶδιον (κασπέττον). Οἱ πάντες ἐλάβομεν μέρος εἰς τὸ ἐκ τυροῦ, γάλακτος, μέλιτος, καὶ γεωμήλων γεῦμα αὐτοῦ.

Ὁ Χατζῆ-Μιχαῆλης εἶναι πλεον τῶν ἐξηκοντα ἐτῶν. Τὰ πρῶτα αὐτοῦ κατορθώματα χρονολογοῦνται ἀπὸ τοῦ 1855, ὅτε οὗτος ἐφόνευσεν ἐξ τουρκικοῦ οἵτινες ἐκράνταζον κατὰ τὸν οἶκόν του τὴν ἡμέραν τῆς καταλήψεως τῆς Σεβαστουπόλεως. Ἀκολουθῶς ἐνηργήσεν τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1858 καὶ τὴν τοῦ 1866. Ἦν δὲ τὴν παροῦσαν. Ἀλλὰ σκεπτεται ὅτι αὕτη εἶναι ἡ τελευταία.

"Ἐάν ἡ Εὐρώπη αὐτὴν τὴν φορὰν δὲν τακτοποιήσῃ τὸ Κρητικὸν ζήτημα οὗτοι (οἱ κρήτες) δὲν θὰ ἔχωσι πλεον εἰ μὴ νὰ λάβωσι τὰς γυναῖκας καὶ αὐτῶν καὶ τὰ τέκνα αὐτῶν καὶ ριξωσιν αὐτοὺς εἰς τὴν θάλασσαν." Ἐπειτα θὰ βαδίσωσιν εἰς τὴν σφαγὴν ὑπὸ τὸν τουρκικὸν στυλέττον ἢ τὸ Εὐρωπαϊκὸν τηλεβδλον. Ἀλλὰ τὴν ἐλπίδα ἔχει οὗτος εἰς τὸν λόγον τῶν ναυάρχων. Ἀποῦ οἱ ναυάρχοι ἔδωκαν τὸν λόγον τῆς τιμῆς αὐτῶν, ὡς καὶ τὴν ὑπογραφὴν αὐτῶν, δὲν θὰ ἐγκαταληφθῆ πλεον ἡ Κρήτη εἰς τὴν καλὴν διάθεσιν τοῦ σουλτάνου.

Ἡ Τουρκικὴ τυρανία ἐξακολουθεῖ ὁ Χατζῆ-Μιχαῆλης, ἀπέθανεν καὶ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀναστηθῆ. Ποῦτος θὰ ἐτόλμα νὰ ὁμολογήσῃ τὴν ἄμνηναν πρὸ τοῦ πεπολυτιβένου κόσμου; ἀπὸ δύο αἰῶνων ὅπου οἱ τουρκοὶ κατέχουσι τὴν Κρήτην, τί ἔπραξαν δι' αὐτὴν τὴν νῆσον, τὴν μεγαλυτέραν τὴν πλουσιωτέραν τὴν γονιμωτέραν τοῦ Ἀρχιπελάγους τὸ ρόδιον τῆς Ἀνατολῆς, τὸν παράδεισον τῆς μελλοῦσης Ἑλλάδος; οἱ λιμένες ἀνεπληρώθησαν ἄμμων, αἱ ὁδοὶ παρεσύρθησαν ὑπὸ τῶν βροχῶν, αἱ γέφυραι ἀνηράγησαν ὑπὸ τῶν χειμάρων αἱ πεδιάδες ἐρειμώθησαν διὰ τῆς ἐκδιώξεως τῶν ἀνθρώπων αἱ πόλεις κατεστράφησαν ἢ ἐξεκενώθησαν διὰ τῶν φυλακίσεων τῶν ἐξοριῶν, τῶν πυρκαϊῶν καὶ τῶν σφαγῶν; Ποῦ εἶναι σημερον ἡ Κνωσσός καὶ ἡ Γόρτυνα καὶ αἱ ἑκατόν πόλεις τοῦ Μίνωος; Ποῦ αἱ ἔνετικαὶ κωμοπόλεις καὶ

αὐ διακόσμαι τριάκοντα ἄρχονταί; Ποῦ αἱ ἄμπελοι, αἵτινες ἐπρομήθευον ἐπὶ δύο αἰώνας εἰς ὀλοκλήρον τὴν Χριστιανοσύνην τὸν περίφημον μυρωδάτον οἶνον; Ποῦ τὰ δάση τῶν κυκαρίσων ἅτινα ἐκάλυπτον εἰσέτι τὰ ὄρη κατὰ τὸν χρόνον τοῦ Μπουντελμόντε (*Buondelmonte*); ὁ Τοῦρκος ἐξεμηδένωσε τὸ πᾶν καὶ εἰς τὸ σημεῖον νὰ ἀφήσῃ τὴν λαίαν του, οὗτος βούλεται ἵνα αὐτὴν καταφάγῃ μέχρις ὀστέων. Ὁ Πασσᾶς Ἰρακλείου ἐπώλησεν εἰς τοὺς Εὐρωπαίους τὰ νεκροταφεῖα τῆς ἐπαρχίας αὐτοῦ, ἵνα οὗτοι ἐκμεταλευθῶσι τοὺς τάφους καὶ κατασκευάσωσι ζωϊκὸν ἄνθρακα.

Ἴδου ποῦ ἡ Εὐρώπη ἦλθε νὰ προστατεύσῃ καὶ νὰ παρατείνῃ ἐδῶ ἵνα εἶναι λοιπὸν ἀληθῶς τοῦτο δυνατόν, εἶναι ἀληθές ὅτι οἱ λαοὶ καὶ βασιλεῖς, ἡ χριστιανοσύνη ὅλη βαδίζει συμφωνη πρὸς μίαν σταυροφορίαν; οἱ λοιποὶ, ναί! Ἄλλ' ἢ Γαλλία! Ἄπὸ περισσότερα τῶν ἑκατῶν ἐτῶν ὁ λαὸς οὗτος εἶχε στραφῆ πρὸς αὐτήν. Ἀὐτὴ ἦτο ὁ πυρσὸς τῆς δικαιοσύνης καὶ τῆς ἀληθείας. Ὅταν δὲ οἱ ὀρεσίβιοι εἶχον μάθει τὰς μεγάλας αὐτῆς καταστοφὰς κατήλθον οὗτοι πρὸς τὴν θάλασσαν ἵνα προσφέρωσιν εἰς τοὺς πρῶξένους αὐτῆς ὅπως μεταβῶσιν οὗτοι πρὸς βοήθειάν αὐτῆς. Ἐκτοτε ἐγνώριζον αὐτὴν δεδεμένην τὰς κεῖρας καὶ τοὺς πόδας, ὑποχρεωμένην νὰ σκέπτεται ἐαυτὴν προτοῦ νὰ σκέπτεται ἄλλους. Ἀλλὰ ποῦτος λοιπὸν θὰ εἶχε δυνηθεῖ ποτε νὰ πιστεύσῃ ὅτι αὐτὴ θὰ ἐδέχετο τὴν εἰσοδὸν αὐτῆς εἰς τὰ τῆς Εὐρώπης διὰ τὴν συντριβὴν μιᾶς ἐθνικότητος;

Οἱ κρήτες εἶναι ἐντελῶς διαιεθημένοι, καθὼς οὗτοι ὑπῆρξαν ἄλλωστε, ὅπως ἀκολουθήσωσι τὰς συμβουλὰς τῶν δυνάμεων. Ἄπὸ δύο ἐτῶν, οὗτοι ἔπραξαν ὅτι οὗτοι ἠθέλησαν καὶ θὰ συνεχίσωσι. Ὅμως δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ πιστευθῇ ὅτι θὰ ἔτελείωνον μετ' αὐτῶν διὰ τῆς βίας. Αἱ ἡμέραι τοῦ 1866 παρήλθον. Ἡ κρήτη σήμερον εἶναι πάνοπλος. αὐτὴ κατέχει πολλὰ τυφέκια Γκρᾶ καὶ χιλιάδας φυσίγγων δι' ἕκαστον πολεμιστήν. καὶ τὸ ὄπλον Γκρᾶ εἶναι τὸ καλύτερον τυφέκιον κατὰ τὸν πόλεμον αὐτῆς τῆς ἐνέδρας, ἐνθα σκοπεύει τις ἄνευ σπουδῆς, τὴν κἀνήν στηριζομένην ἐπὶ τοῦ βράχου, ἐκαστὴ σφαῖρα φονεύει τὸν ἄνθρωπον αὐτῆς. Κατὰ τὸ 1866, ὁ πλεῖστον τῶν κρητῶν δὲν εἶχεν εἰσέτι εἰ μὴ ὄπλα διὰ πυρολίθων καὶ ἐνίκηθησαν τότε ἐκ τῆς πείνης περισσότερον ἢ ἐκ τῆς δυνάμεως. ὁ ἄρτος ἔλλειπεν εἰς αὐτοὺς. Οὐδεὶς δὲ δύναται νὰ ζῆσῃ ἐπὶ μακρὸν ἄνευ ἄρτου. Συνετισθέντες ὑπὸ τῆς πείρας ἔλαβον οὗτοι τὰς ἑαυτῶν προφυλάξεις. καὶ τὰ ὑφίπεδα ἐφύτευθησαν γεωμηλων. Σήμερον ὁ Χριστιανικὸς λαὸς δύναται ν' ἀνταπεξέλθῃ ἀπὸ σῆτον. τὸ γάλα τῶν παμνίων αὐτῶν, τὸ κρέας τῶν χοίρων αὐτοῦ, τὸ ἐλαιὸν τῶν ἐλαιῶν αὐτοῦ καὶ τὰ γάλακτα αὐτοῦ ἐξασφαλίζουσιν εἰς αὐτὸν ἔτη ἀντιστάσεως....."

καί ἡ ποθουμένη λύσις;

"Ἐκείνην τὴν ὁποῖαν θὰ θελήσῃ ἡ εὐρώπη ὑπὸ τὸν ὄρον νὰ τηρηθῶσιν αἱ ὑποθέσεις τῶν ναυάρχων. οὐχὶ πλέον Τουρκικὸς στρατός, οὐχὶ πλέον ὑπάλληλοι Ὀθωμανοὶ ἐν ζύνταγμα συνταχθέν ὑπὸ τῶν δυνάμεων, εἰς κυβερνήτης Εὐρωπαϊκῆς".

Ὁ λατζί-Μιχάλης ἐπιμένει ἐπὶ μακρὸν ἐπὶ τῆς τελευταίου τοῦτου σημείου. "Ἡ Κρήτη θέλει ἓνα κυβερνήτην, ἓνα διοικητὴν. ἓναν ἄνθρωπον τοῦ νόμου καὶ τῆς ἐργασίας ὅστις θὰ τακτοποιήσῃ τὰς ὑποθέσεις τῆς νήσου, ὅστις θὰ ἐπιβάλλῃ εἰς ὅλους ἓναν κοινὸν νόμον, ἀλλὰ προπαντός, ὅστις θὰ διδάξῃ εἰς αὐτὸν τὸν λαὸν, ὅτι ἡ ἡσυχία εἶναι ὠφέλιμος καὶ ὅτι κερδίζει τις τὴν ζωὴν αὐτοῦ καλλιέργων τὸν ἄγρον αὐτοῦ. Δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ εἶναι πρίγκηψ ἐκεῖνος ὅστις θὰ χρειασθῇ. εἰς πρίγκηψ ἀπομυζεῖ, ὡς ἔπραξεν ὁ Μπαττεμπεργεὶ τῆς Βουλγαρίας. Δὲν πρέπει νὰ εἶπασσῃς ἀνατολίτης, μιᾶς οἰασθήποτε ἐθνικότητος ἢ ὁποιασθήποτε θρησκείας καὶ νὰ εἶναι. Ἐπίσης δὲν πρέπει νὰ πιστεῦσωμεν ὅτι λέγουσι τινες ἄνθρωποι, ὅτι ἡ Κρήτη θέλει ἄν Ὀρθόδοξον. εἶδες αὐτὴ ὅτι ἡ Ὀρθόδοξία αὐτῆς δὲν ἐξυπηρέτησεν τὴν ὑπόθεσιν αὐτῆς πλησίον ἐκείνων οἵτινες θὰ πρέπη νὰ τὴν ὑπερασπίσωσιν. αὐτὴ θέλει ἓνα Εὐρωπαϊκόν. καὶ θὰ ὑπεδέχετο μετὰ χαρᾶς ἐκεῖνον τὸν Ἕλβετὸν τὸν ὁποῖον ἡ εὐρώπη τῆς εἶχεν ἀναγγελεῖ. αὐτὸν τὸν Πουμᾶν Πιρὸς (*Nume Pir*) τοῦ ὁποῖου ὁ λατζί-Μιχάλης ἐπαναλαμβάνει τὸ ὄνομα προσθέτων. οὗτος δὲν θὰ ὠνομάζετο Πουμᾶς, ἀλλὰ Νόμιος (ὁ ἄνθρωπος τοῦ νόμου)". θὰ ὑπεδέχετο ὁμοίως μετὰ χαρᾶς τὸν Ἰταλὸν ναύαρχον ἢ τὸν Γάλλον ναύαρχον ἢ τὸν ἀξιωματικὸν τοῦ σώματος κατοχῆς τὸν ὁποῖον τὸ συμβούλιον τῶν ναυάρχων θὰ διώριζεν κυβερνήτην προσωρινὸν καὶ τὸν ὁποῖον ἡ εὐρώπη θὰ ἐπεφορτίζεν νὰ ἀνστήλωσῃ τὴν τάξιν ἐν Κρήτη.

καί ἡ προᾶρτησις εἰς τὴν Ἑλλάδα;

Ὁ γαμβρός τοῦ ἠρώος ἀπηντήσεν μετὰ ζωηρότητος, ὅτι ἡ Κρήτη δὲν θὰ ἐλησθῆναι ποτέ πᾶς αἰώνιους ἐπιθυμίας αὐτῆς. καὶ ὅτι μόνη ἡ ἔνωσις θὰ ἠδύνατο νὰ ἐκανοποιήσῃ τὰς καρδίας αὐτῶν, "ὅτι ὅλος ὁ λαὸς τὴν ἐπαθῶμαι εἰσέτι, ὅτι τινὲς τὴν ἠθέλον ἄμεσον, ὅτι πολλοὶ τὴν ἐπίστεινον ἀδύνατον ἐν τῇ ὥρᾳ ταύτῃ ὅμως αὐτὴ θὰ ἐγίνετο μίαν ἡμέραν...

Ὁ λατζί-Μιχάλης ἄφησε νὰ λέγουν. εἰς τὸ τέλος προσέθεσεν μόνον οὗτος; "Ἡ Κρήτη ὀφείλει νὰ σκέπτεται ἑαυτὴν καὶ ἡμεῖς ὀφείλομεν πρῶτον νὰ εἶμεθα Κρήτες. αὐτὸ τὸ ἔτος μᾶς ἀπεκάλυψεν πολλὰ πράγματα. διότι ἐσκεπτόμεθα ἄλλοτε, ὅτι μεταξὺ τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Τουρκίας ὑπῆρχε μεγάλη διαφορά καὶ εἶδομεν ὅτι ἡ διαφορά ἦτο μικρά. Ἐν

Τούρκικα ἐκεῖνο τὸ ὅποτον κἀμνει τὸ μεγαλύτερον κακὸν εἶναι ὅτι τὸ πᾶν εἶναι ἀφειερωμένον εἰς τὰ προσωπικὰ συμφέροντα τοῦ αὐθέντου. Ὁ λαὸς καὶ τὰ συμφέροντα αὐτοῦ δὲν ὑπολογίζονται ποτέ. Ἐν Ἑλλάδι, εἶπον εἰς ἡμᾶς καὶ εἶδομεν καὶ ἡμεῖς καλῶς, ἀπὸ δεκαμήνου, ὅτι τὸ καλῆτιον ἐκυβέρνηει καὶ ἐκεῖνον, δ' ἑαυτὸν, οὐχὶ διὰ τὸν λαόν. καὶ ὅτι καὶ ἡφυλὴ ἰδέα καὶ ἡ χώρα δὲν ἀβάρυνον πλέον ὅταν τὰ συμφέροντα τοῦ αὐθέντου διεκυβέυοντο. Ἐάν μεταβῆς εἰς Ἀθήνας θὰ ἐννοήσης ὅτι ἐγὼ θέλω νὰ εἶπω ὡσαύτως δὲ θὰ ἐννοήσης πολλὰ μιστηριώδη ἅτινα κατέπληξαν κατὰ τὸν τελευταῖον πόλεμον".

Δὲν ἠθέλησεν οὗτος νὰ εἶπῃ περισσότερα. Ἄφησεν ὅμως νὰ φωτογραφισθῆ μετὰ τοῦ Ρωσικοῦ πῖλου αὐτοῦ, τοῦ ὀπλιοῦ αὐτοῦ, τῶν φυσικῶν γίνων καὶ τῶν μαχαιρῶν καὶ τῶν πιστολιῶν αὐτοῦ καὶ σφιγγῶν ἡμᾶς, τὸν ἕναν μετὰ τὸν ἄλλον, ἐπὶ τῆς μεγάλης αὐτοῦ γενειάδος κατενώδωσεν ἡμᾶς διὰ τοῦ συνήθους χαιρετισμοῦ! Καλὸν ταξείδιον καὶ καλὴν πατρίδα θὰ ἐπανιδώμεν ἀλλήλους μίαν ἡμέραν, ὅταν ὁ ἀγὼν λήξῃ. θὰ ἤρχομαι μεθ' ὑμῶν εὐχαρίστως ἐν Ἑλλάδι ἢ ἐν Ἑυρώπῃ, πλην ὅτε ἔλω νὰ παραμείνω ἐν μέσῳ τοῦ λαοῦ τούτου." Ἡ ὁμῆχη καὶ τὸ σκοτὸς τῆς ἐσπέρας ἔχουσιν ἤδη κατακλείσει τὸ ὄροπέδιον τοῦ Ὀμαλοῦ. Ὁ στέφανος τῶν βουνῶν ἀπαστράπτει εἰσέτι ἐν τῇ φωτὶ τοῦ δύοντος ἡλίου. Ἀλλὰ, κάτω ἡ νύξ ἀρχίζει νὰ πίπτῃ. Ἡ φωλεὰ τοῦ ἥρωος εἶναι πολὺ μικρὰ ἵνα σκεπᾶσθῃ ἡμᾶς. εἶναι ἀνάγκη ἵνα ἐπιστρέψωμεν εἰς Λάκκους, ἵνα κοιμηθῶμεν ἐκεῖ. Οὐδεμίαν ἔξοδον φαίνεται ἀνοικτὴν διὰ μέσου τῆς συνεχοῦς ζώνης. Ἡ θέσις τῶν ὄπλων εἶναι ἀπολύτως περιφρουριμένη. Πρὸς τὸν πότον ἡ βυλο-κάλα δὲν εἶναι, ὡς τὸ ὄνομα αὐτῆς δεικνύει τούτο, εἰμὴ μίαν κλίμαξ ἐκ βύλου, κατασκευασθεῖσα ἐκ χειρῶν ἀνθρώπων καὶ ἀγιστρωθεῖσα ἐπὶ τῶν πλευρῶν τοῦ γκρημνοῦ. Ἡ φάραγξ τῆς Σαμαριᾶς ἣτις συνεχίζει αὐτὸν ἕως τῆς μεσημβρινῆς πλευρᾶς, δὲν εἶναι ἄλλο τι εἰ μὴ μίαν κοίτην χειμάρου στενοῦ, ἐπικλινηῆς καὶ πανταχόθεν ἐφραγμένη ἐκ βράχων καὶ καταπτώσεων. Πρὸς τὴν δύσιν, ἐν ρήγμα ὑψηλὸν ἀφίνει νὰ κατέρχεται ἀτραπὸς αἰγῶν πρὸς τὴν κοιλάδα τῆς Κανδάνου καὶ τὸν λιμένα τοῦ Ζελίνου. Ἡ μόνη δὲ εἴσοδος τοῦ ὄχηροῦ τούτου εἶναι ἡ ὁδὸς ἣτις ᾤδηγησεν ἡμᾶς ἐνταῦθα καὶ τὴν ὁποῖαν ἐπαναλαμβάνομεν πρὸς Λάκκους καὶ πρὸς τὴν βορρειαὴν πλευρᾶν, ἀλλ' ὁποῖα ὁδὸς!

Πρέπει ν' ἀνέλθῃ τις, κατ' ἀρχὰς ἐκ τοῦ βάθους τῆς πεδιάδος, εἰς τὴν κορυφὴν τοῦ δακτυλίου τῶν βουνῶν, διὰ τῶν λιθοστρώτων πλοκάμων

ένδς μικροῦ δρόμου καταρρέοντος, εἴτε νά κλανᾶται ἀνά τοὺς δαιδάλους τῶν κορυφῶν τῶν στενωπῶν, τῶν καθυζήσεων καί τῶν ὑψηλῶν βουνῶν, διὰ μέσου τῶν ἐξ ἀβεστολίθων βράχων τῶν πλήρων ὀπῶν καί τῶν ἀκανθιδῶν καί δευτάτων κορυφῶν. Τέλος φθάνομεν εἰς τὸ ἀπότομον χεῖλος, ἔνθα ὁ σβεστώδης ὄγκος βυθίζεται ἐπὶ τῶν καθυζήσεων τῶν ἑσχεστολίθων καί ἀογιλοτιτάνων καί ὁ μικρὸς δρόμος προσκολλᾶται εἰς τὸ ἐυθύ τοῦτο τεῖχος ἵνα κατέλθῃ ἀκολούθως τρεῖς ἢ τέσσαρας ἑκατοντάδας μέτρων ἀποδομῶς πρὸς τὰς κατωφερείας καί τὰς φυτείας τῶν λίκνων.....

Ἐκ Σούδας εἰς Γραμβοῦσαν, ὀλδικηρος ἢ πρὸς βορρᾶν ἀκτὴ ἐκτυλίσσεται πρὸ τῶν ποδῶν ἡμῶν. εἰς τὸν ὀρίζοντα, ἐπὶ τῆς φαῖσς μεταξὺν θαλάσσης τὰ ἄντυκῦθηρα καί τὰ κῦθηρα φαίνονται νά ὀρίζουν τὴν ὁδὸν πρὸς τὴν Ἑλλάδα. Ἐγγύτερον ἔδοῦ ὁ λόφος τῶν Λανίων ἔνθα τὰ ἑλληνικά θωρηκτὰ ἐνεφανίσθησαν κατὰ τὰς ἀρχὰς Φεβρουαρίου καί αἱ ἐκβολαὶ τοῦ Πλατανιά ὅπου ὁ συνταγματάρχης Βάσσοσ ἀπεβιβάσθη. Ὀλδικηρον τὸ βουῖνον (οἱ κάτοικοι) ἔτρεξεν εἰς προὔπαντησιν τῶν ἀναμμένων σωτήρων: "Ὅταν ἔστησαν τὰς σκηναῖς αὐτῶν ἐν μέσῳ τῶν πορτοκαλλεῶνων ἐφάνη εἰς ἡμᾶς, μοί ἔλεγεν εἰς κρήσ, ὅτι ὁ θεὸς τῆς ἐλευθερίας εἶχε, διὰ τὴν ἐσθρτὴν αὐτὴν, ἀναρτήσῃ ἐντὸς τῶν δένδρων τὰ χρυσαῖ αὐτοῦ φανήρια." Ὁ συνταγματάρχης περιέβαλλεν διὰ τῶν γραμμῶν αὐτοῦ τὴν δεξιὰν ὄχθην τοῦ πλατανιά. Ὁ ἄγγελος ἀρχηγὸς τῆς μοίρας ἐκώλυεν τὸν ἔνευ ἀμύνης ὄρμον διὰ τῶν πλοίων αὐτοῦ. Ἐπειτα καί τῆς καί ὁ ἄλλος ἀνέμεινεν ἐν ἀπραξίᾳ. Μὴ ἐπιθυμοῦντες δὲ νά ὀρίσωσιν οὗτοι οἱ ἴδιοι ἐμπόδιζον προσέτι τὴν πρὸς τὰ προσω πορείαν τῶν ἐπαναστατῶν. Ἀπηγορεύθη δὲ εἰς αὐτοὺς ὑπὸ τοῦ συνταγματάρχου Βάσσου νά παραλάβωσι ἐκ τῶν ποδῶν τὸ κασκέττον τοῦ Χατζῆ-Μιχαῆλη. Ἴδοῦ τὰ μυστηριώδη πράγματα περὶ τῶν ὀπῶν ὁ ἀρχιστράτηγος ὤμιλει πρὸ ὀλίγου. Οὐδεὶς ἐν κρήτη θέλει νά ὀμιλήσῃ. ὑφάνουν μόνον τοὺς ὤμους ἐπὶ τῇ ἀναμνήσει τοῦτου. Οἱ γέροντες ἔχουσιν ἐνλίστε λόγους περιφρονησεως διὰ τὸν παιδικὸν αὐτοῦ στρατὸν. Οἱ νέοι, ἐνλίστε, ἔχουσι λόγους θυμοῦ ἐναντίον αὐτῶν τῶν ἀνθρώπων τοῦ παλατιοῦ καί ἐναντίον τοῦ κυρίου αὐτῶν. Μόνον ἐν Ἀθήναισ εὔρον πιθανὰς ἐρμηνείας διὰ τὴν παράδοξον ἐπέμβασιν τῶν ἑλληνικῶν δυνάμεων.-

Βίκτωρ Μπεράρ.